Eerste bouwstenen voor de Nota van uitgangspunten ontwikkeling Marineterrein Amsterdam *Het gebiedsconcept*

Eerste bouwstenen voor de Nota van uitgangspunten ontwikkeling Marineterrein Amsterdam *het gebiedsconcept*

Gevraagd aan Stuurgroep Ontwikkeling Marineterrein Amsterdam op 9 november 2016: oordeel en besluit

1. Kennisnemen van voortgang;
2. Instemmen met planning;
3. Instemmen met gebiedsconcept.

Portal Amsterdam *De gewenste geschiedenis van het Marineterrein*

Archeologie en cultuurhistorie worden vaak benut om de ruimtelijke ontwikkeling extra betekenis en kwaliteit te geven. De geschiedenis van een plek of gebouw, de verhalen die er de ronde over doen, de associaties die worden opgeroepen: noties als deze maken de ene plek fundamenteel anders dan de andere. Uitgangspunt is dat de fysieke, maar ook de minder grijpbare cultuurhistorische waarden richting kunnen geven aan de ruimtelijke ontwikkeling als er een eigentijdse betekenis aan verbonden kan worden.

Aan het Marineterrein ligt een rijke geschiedenis ten grondslag. Een geschiedenis die terug gaat tot het midden van de 17e eeuw en waar nog elke dag nieuwe feiten, interventies en ervaringen aan worden toegevoegd. Maar welke gebouwen, waardevolle relicten en/of verhalen vormen in deze fluïde ontwikkeling nu het aanknopingspunt voor de toekomst?

Om hier een antwoord op te formuleren is een historische stedenbouwkundige analyse verricht. De monumenten en beeldbepalende gebouwen zijn geïnventariseerd. En er is een archeologisch bureauonderzoek gedaan, met aanvullend hierop een inventariserend veldonderzoek (proefputten en boringen) om de fysieke archeologische waarden die in de bodem verborgen zitten, in kaart te brengen.

Wanneer je kijkt naar de immateriële erfgoedwaarde van het Marineterrein, dat kom je uit bij de centrale rol die Amsterdam vervulde in de mondiale lange afstand scheepvaart die vanaf de 17e eeuw de wereldeconomie bepaalde. Het IJ was het centrum van de stad waar dagelijks honderden schepen circuleerden. Schepen zijn complexe informatiedragers. In materiële zin, als artefacten samengesteld uit tienduizenden voorwerpen en onderdelen. En juist ook in overdrachtelijke zin, als onderdelen van communicatiesystemen die zorgden voor de circulatie van mensen, goederen en ideeën. De Oostelijke Eilanden met het Marineterrein waren de begin- en eindpunten van deze lijnen over water, naar alle windstreken.

Deze onderzoeken naar de cultuurgeschiedenis van het Marineterrein, in combinatie met vele andere onderzoeken naar de ontwikkelingsgeschiedenis van Amsterdam en vooral naar de historische rol van de haven en de maritieme infrastructuur bij de vorming van de stad, brengen mij tot de overtuiging dat er een gemene deler is waarlangs zowel de geschiedenis, het huidig gebruik als de toekomst van het Marineterrein zich laat vertellen: Portal Amsterdam.

Een portal is in de huidige betekenisgeving de toegangspoort voor internet, het startpunt voor het surfen over het world wide web. Het brengt informatie, diensten en personen bij elkaar. Het staat voor innovatie, interactie en het brengen van de stad in de wereld en de wereld in de stad. Het is precies deze functie die het Marineterrein door de eeuwen heen vervuld heeft. Met als verschil dat waar wij nu internet voor gebruiken, wij vroeger schepen nodig hadden. Schepen zorgden toen voor een wereldwijde en snelle distributie van kennis, producten, culturen en mensen. Zo kan je de vele honderden schepen die hier op de Oostelijke Eilanden zijn gebouwd digitaal verbeelden als usb sticks en is de haven van Amsterdam met het Marineterrein de hard disc waarop de schepen inloggen; een portal.

[redacted]
Hoofd archeologie, gemeente Amsterdam

Samenvatting

Unieke kansen, vele beleidsvoornemens en hoge ambities

De ontwikkeling van het Marineterrein is een unieke kans voor Amsterdam, de Metropoolregio en Nederland. Met het vertrek van Defensie in 2018 komt een ontwikkelingslocatie vrij van zo'n 13 hectare, midden in de Amsterdamse binnenstad, met uitzonderlijke omgevingskwaliteiten als historie en water. De overzichtelijke eigendomssituatie, de huidige regelvrijheid op het terrein en de samenwerking en de gedeelde ambities van het rijk en de Amsterdam versterken de kansrijkheid van deze ontwikkeling.

Tegelijkertijd is er in de Amsterdamse binnenstad een groeiende behoefte aan vrijwel elke functie. Van wonen tot werken, van sport tot groen. Van tijdelijk tot definitief. Van functies waarvan het succes al verzekerd is tot functies die de binnenstad nu nog mist.

Planning en kader voor ontwikkeling

Tegen deze achtergrond – en de afspraken uit de bestuursovereenkomst – heeft de Stuurgroep Ontwikkeling Marineterrein Amsterdam op 25 mei 2016 gevraagd om een planning en om een planologisch-richtinggevend document waarin de uitgangspunten voor de definitieve ontwikkeling van het Marineterrein op de langere termijn nader worden ingekaderd (Nota van uitgangspunten ontwikkeling Marineterrein Amsterdam, verder: NvU).

De opstellers van de NvU – Bureau Marineterrein Amsterdam en Ruimte en Duurzaamheid van de gemeente Amsterdam – gaan uit van een opleverdatum in april 2017, zodat besluitvorming kan plaats vinden voor het zomerreces van 2017.

Eerst een gebiedsconcept, daarna een ontwikkelingsstrategie en werkwijze/governance

De NvU bestaat – naast een analyse van de bestuurlijke en beleidsmatige context, een omschrijving en begrenzing van het plangebied en planologisch relevante informatie – uit een gebiedsconcept, een ontwikkelingsstrategie, een werkwijze/governance en de hieruit voortvloeiende uitgangspunten voor ontwikkeling.

Een gebiedsconcept geeft aan welke betekenis het terrein in historisch, huidig en toekomstig perspectief ontleent en welke toegevoegde waarde het terrein aan zichzelf, aan de directe omgeving, aan Amsterdam, aan de Metropoolregio Amsterdam en aan Nederland geeft. Een ontwikkelingsstrategie geeft aan welke richting vooraf moet worden vastgelegd en welke flexibiliteit juist moet worden gecreëerd, wetende dat een gefixeerd eindplan niet meer aansluit bij een steeds sneller veranderende samenleving. Tevens geeft het inzicht in het noodzakelijke instrumentarium. Een werkwijze gaat in op de sturing vanuit de overheid en de verhouding van de overheid met marktpartijen en de samenleving.

Omdat het gebiedsconcept in belangrijke mate richtinggevend is voor de ontwikkelingsstrategie en werkwijze, is de opstellers van de NvU gevraagd eerst het gebiedsconcept uit te werken en te onderbouwen. In onderhavige voortgangsrapportage wordt dan ook stil gestaan bij wat de karakterisering

van het Marineterrein (profiel), de dominante functies (programma-indicatie) en de plaats van het Marineterrein in zijn omgeving (positionering).

Onderbouwing aan de hand van twee vragen

Gegeven de relatief blanco situatie waarin het Marineterrein zich bevindt ('in principe kan hier bijna alles een succes worden') en de toenemende populariteit van en druk op de Amsterdamse binnenstad ('aan extra ruimte voor vrijwel elke denkbare functie heeft de binnenstad behoefte'), hebben de opstellers van de NvU bij de onderbouwing van het gebiedsconcept twee vragen gesteld:

- Toegevoegde waarde: wat levert de ontwikkeling op voor de (binnen)stad, regio en het land?
- Unieke kans verzilveren: waarom kan de voorgestelde ontwikkeling alleen op het Marineterrein en is een locatie elders geen alternatief?

Gebiedsconcept

Het voorstel is om het Marineterrein te profileren als een internationaal topmilieu met focus op bedrijvigheid en innovatie. De hoofdfuncties liggen in het verlengde van dit primair economisch profiel: werk, research & development en onderwijs & opleiding. Maar wil het Marineterrein de meest onderscheidende kwaliteit van deze locatie – i.c. de ligging in en impact van de Amsterdamse binnenstad – optimaal verzilveren, dan komt het aan op een aanvullende mix van functies die de hoofdfuncties en het specifieke verstedelijkingsbeeld versterken: wonen, sport, groen en ontmoeting.

De ontwikkeling van het Marineterrein is een opgave op zich. Tegelijkertijd biedt de ontwikkeling van het Marineterrein een kans om omringende ontwikkelingen – die deels ook als randvoorwaardelijk beschouwd kunnen worden – met elkaar in verband te brengen. Het Marineterrein kan dan fungeren als aanjager van andere ontwikkeling. Dit wél onder de voorwaarde dat het de ontwikkeling van het Marineterrein niet belemmert, vertraagt en/of onnodig ingewikkeld maakt.

Gebiedsconcept in drie varianten

Het gebiedsconcept is uitgewerkt in drie varianten. De eerste variant is een uitbreiding op het Marineterrein van het internationale topmilieu dat zich nu al in de Amsterdamse binnenstad bevindt. Dit internationale topmilieu bestaat uit een mix van kennisintensieve bedrijvigheid en creatieve industrie. De tweede variant is een internationaal innovatiemilieu rondom de meest bewezen en sterkste innovatieve sector van het economische ecosysteem van de stad en regio: ICT (van global tot start- en scale ups) en hierop aanvullende nieuwe technologie zoals augmented reality en smart city implementatie. Startpunt hiervoor kan de nabijheid van AMS-IX in Amsterdam zijn, het een na grootste internet-knooppunt ter wereld. De derde variant is eveneens een internationaal innovatiemilieu maar nu met sterke aan tech gelieerde sectoren die zich verspreid over het land bevinden (zoals: Eindhoven, Utrecht, Enschede, Rotterdam, Leiden, Rotterdam) en door een samenwerking en vestiging in de binnenstad van Amsterdam zich (sterker) internationaal kunnen profileren. Startpunt hiervoor zou Amsterdam Metropolitan Solutions kunnen zijn.

De drie varianten hebben als gemeenschappelijk kenmerk hun focus op bedrijvigheid en innovatie, hun internationale oriëntatie en de concurrentiepositie

Floor space index

De floor space index is de maat die het totale aantal vierkante meters bebouwing, inclusief de verdiepingen, binnen een plangebied vergelijkt met het totale, zowel bebouwde als onbebouwde, oppervlak van datzelfde plangebied.De index is dus zowel afhankelijk van de hoogte van de bebouwing als van de oppervlakte die bebouwd is. Voor Nederlandse woongebieden verschilt deze index tussen de 2,5 (voor bebouwing met middelhoge wooncomplexen) en de 0,1 (voor villawijk). Manhattan kent bijvoorbeeld een FSI van 6.

van deze locatie versterkende functies als wonen, ontspanning en ontmoeting. De drie varianten verschillen qua profilering (internationaal topmilieu vs. internationaal innovatiemilieu rondom ICT/nieuwe technologieën vs. internationaal innovatiemilieu rondom sectoren die nu nog niet vertegenwoordigd zijn in de stad en regio) en het hierbij passende verstedelijkingsbeeld.

De eerste variant – internationaal topmilieu als uitbreiding van de Amsterdamse binnenstad – heeft richting Oosterdok en Oostelijke Handelskade een hoge dichtheid met een floor space index (verder: fsi) tot 3 of misschien zelfs hoger. Richting Kattenburg wordt aangesloten op de verstedelijking van de Oostelijke Eilanden, met een fsi tot 1,5. Functies die in dit verstedelijkingsbeeld zorgen voor ontmoeting en ontspanning zullen uiteraard hoogwaardig, maar ook kleinschalig en multifunctioneel van aard zijn. Als woningbouw worden vooral appartementen (huur en koop) voorzien. Voor het gehele Marineterrein ligt de fsi van deze eerste variant tussen de 1,7 en 2,0.

De tweede variant – internationaal innovatiemilieu rondom ICT en nieuwe technologieën – heeft voor het terrein als geheel een lagere fsi dan de eerste variant: tussen de 1,4 en 1,9. Dit vanwege de aanwezigheid van meer start en scale ups en meer extensieve functies op het gebied van ontmoeting en ontspanning, waaronder meer outdoor sportvoorzieningen en een royalere openbare ruimte. De hierbij passende woningbouw ligt in de sfeer van kleinschalige, flexibele middeldure huurwoningen. Tegelijkertijd zullen rondom voornoemde sectoren verschillende anchor-bedrijven komen, die in hun fysieke verschijning

nadrukkelijker zichtbaar worden en gezicht geven aan het Marineterrein. Op deze specifieke plekken op het Marineterrein is sprake van een hogere fsi.

De derde variant – internationaal innovatiemilieu rondom zich van elders vestigende sterke sectoren – profileert zich rondom een beperkt aantal anchor-bedrijven. Hier ligt het accent, sterker dan in de tweede variant, op productie en proeflocaties, zodat naar verwachting deze variant de laagste fsi zal hebben; 1,2 tot 1,5. Qua woningbouw past hierbij een combinatie van de segmenten die voorgesteld worden bij de vorige twee varianten: appartementen en kleinschalige, flexibele middeldure woningen.

Gebiedsconcept nader onderbouwd

De drie varianten hebben dezelfde focus, namelijk: internationale bedrijvigheid en innovatie met een zo hoog mogelijke toegevoegde waarde voor de (binnen) stad, de regio en het land. De belangrijkste overweging voor deze economische focus is het gegeven dat de motor achter de (banen)groei, de populariteit, de diversiteit en het internationale karakter van Amsterdam de economie is.

Recent onderzoek toont aan dat Amsterdam dé economische motor achter de banengroei in Nederland is: tussen 2004 en 2014 met meer dan 20% (versus een gemiddelde banengroei van 4% in dezelfde periode in Nederland en 3% in de Metropoolregio Amsterdam exclusief Amsterdam). Belangrijk detail hierbij is dat hightech arbeidsplaatsen de hoogst toegevoegde waarde hebben als het gaat om werkgelegenheid. Elke high techbaan levert op de langere termijn vier tot vijf extra arbeidsplaatsen op, waarvan twee hoog gekwalificeerde banen en twee tot drie banen in de ondersteunende dienstverlening; twee bij software, drie bij hardware. Van deze laatstgenoemde banen profiteren brede groepen uit de samenleving.

Internationale bedrijvigheid en innovatiemilieus stellen uitgesproken vestigingsvoorwaarden. Deze vestigingsvoorwaarden zijn in Amsterdam en de regio op een zeer beperkt aantal locaties aan te bieden. Het Marineterrein is daarvan het meest kansrijk en centraal gelegen. Tegelijkertijd zorgen juist een internationaal topmilieu en internationale innovatiemilieus voor de weerbaarheid en toekomstbestendigheid van het economisch klimaat. Immers, dankzij de beschikbaarheid van vier typen werkmilieus is het economisch ecosysteem in dit deel van Nederland zo vitaal en toekomstbestendig. Twee type werkmilieus bevinden zich in voldoende mate elders in de stad en regio. Het internationale topmilieu in de binnenstad barst uit zijn voegen en een internationaal innovatiemilieu in de binnenstad is vooralsnog niet of nauwelijks aanwezig.

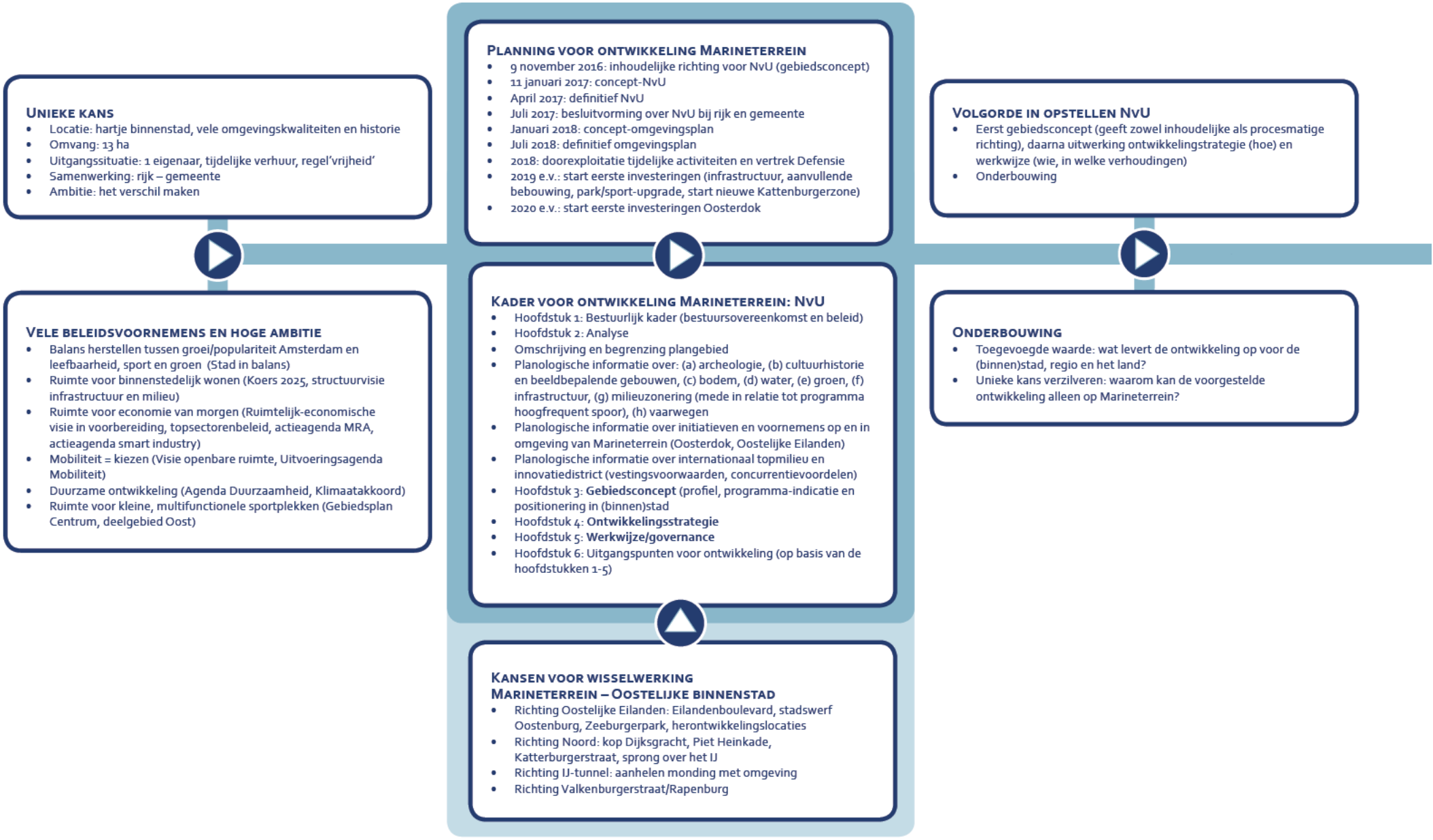
Zowel uitbreiding van het internationale topmilieu vanuit de binnenstad naar het Marineterrein als toevoeging van een internationaal innovatiemilieu aan de stad en regio laten zich uitstekend mengen met binnenstedelijke functies als wonen, sport, groen en ontmoeting. Sterker nog, alleen met zo'n hoogstedelijke mix van functies kan het Marineterrein de heftige concurrentiestrijd aan gaan en een serieus alternatief zijn voor internationals, innovators, start en scale ups.

Wat elk van de drie varianten toevoegt aan Amsterdam is een bijzondere plek, hoogwaardige openbare voorzieningen en – na zo'n vier eeuwen – eindelijk onderdeel van de stad.

Portal Amsterdam

De gewenste ontwikkeling van Marineterrein voegt zich in de rijke geschiedenis van deze locatie. Eeuwenlang is het de plek geweest van waaruit en waar naartoe kennis, producten, mensen en culturele invloeden verscheept werden. Een plek ook waar innovatie en productie hoog in het vaandel stonden. En precies in deze traditie zal het Marineterrein zich opnieuw voegen. Als internationaal topmilieu of als internationaal innovatiemilieu zal het wederom functioneren als portal. Vroeger via schepen, nu via internet. Vroeger afgesloten van de stad en samenleving, nu hiermee innig verbonden.

Marineterrein Amsterdam *Argumentatieschema*

Gebiedsconcept

Profiel | *Karakterisering van Marineterrein*

Topmilieu voor (inter)nationale bedrijvigheid en innovatie

Onderbouwing:

- Motor achter (banen)groei, populariteit en diversiteit van Amsterdam + MRA = economie
- Toekomstigbestendigheid van economisch klimaat Amsterdam en MRA dankzij beschikbaarheid vier werkmilieus
- (Inter)nationale concurrentiekracht en innovatie (grotste banengenerator) vereist twee werkmilieus:
- 'internationaal topmilieu' en 'innovatiedistricten'
- Omgeving van Marineterrein (binnenstad) is al zo'n internationaal topmilieu, maar barst uit voegen (groei huidige economie + nieuwe vraag nauwelijks te accommoderen). Uitbreidingsruimte gewenst
- Innovatiemilieus deels aan de rand van Amsterdam (maar verliest innovatiepositie) of elders in Nederland (Leiden, Delft, Utrecht, Eindhoven), maar mist internationaal topmilieu als hub. Ofwel: samenwerking en localisering in binnenstad gewenst.
- Zowel topmilieu als innovatiemilieu laten zich uitstekend mengen met binnenstedelijke functies als wonen, sport, groen, ontmoeting ('de Amsterdamse succesformule')
- Internationaal topmilieu en innovatiemilieu zijn logisch vervolg op historische ontwikkeling en functie Marineterrein
- Kortom: met topmilieu en/of innovatiemilieu toegevoegde waarde voor stad, regio en Nederland

Programma-indicatie | *Functies op het Marineterrein*

Werkfuncties, research & development, onderwijs & opleiding
+
Wonen, sport, groen en ontmoeting

Onderbouwing:

- Topmilieus en innovatiemilieus vragen om functiemenging, authenticiteit, ontmoetings/interactieruimtes en bij voorkeur ook historische context. Aan al deze vestigingsvoorwaarden is te voldoen. Betekent concurrentievoorsprong in heftige strijd tussen locaties, steden, landen
- Op binnenstad aanvullend woonmilieu bieden: appartementen en/of middeldure huur (klein/flexibel) voor kenniswerkers, start- en scaleup-werkers
- Zonder ontmoetings- en verblijfsfuncties geen top- of innovatiemilieu. Daarom veel aandacht voor sport, groen, cultuurhistorie en vrijetijdsbesteding
- Levert uiteindelijk een gemengd milieu op, met – vanuit toegevoegde waarde en unieke positie Marineterrein – focues op economie

Positionering | *Plaats van Marineterrein in omgeving*

Schaalsprong en spilfunctie: Marineterrein als katalysator voor ontwikkeling en samenhang in Oostelijke binnenstad + verbinding naar Noord

Onderbouwing:

- Ontwikkeling Marineterrein is opgave op zich
- Maar meerwaarde te bereiken door wisselwerking met ontwikkelingen in omgeving, onder voorwaarde dat het ontwikkeling Marineterrein niet belemmert, vertraagt, onnodig ingewikkeld maakt
- Meest kansrijke wisselwerking richting Oostelijke Eilanden (Eilandenboulevard, stadswerf Oostenburg, Kadijken, Zeeburgerpad en transformatielocaties als benzinestation, Energetica, Voedsel en Waren Authoriteit), richting Noord (kop Dijksgracht, Piet Heinkade, route Kattenburgerstraat-sprong over het IJ), richting IJ-tunnel (aanhelen tunnelmond met omgeving), richting Uilenburgerstraat/Valkenburgerstraat/Rapenburgerstraat en rondje Oosterdok (samenhang in openbare ruimte en culturele programmering versterken)

Drie varianten

- Internationaal topmilieu als uitbreiding Amsterdamse binnenstad
- Internationaal topmilieu rondom ICT/nieuwe technologie (meest bewezen en sterkste innovatieve sector)
- Internationaal topmilieu rondom innovatieve sectoren die nu nog elders gevestigd zijn (rand Amsterdam, andere steden) en door hub in binnenstad Amsterdam positie kunnen versterken

Portal Amsterdam

- Rode draad ontwikkelingsgeschiedenis Marineterrein
- Stad in de wereld, wereld in de stad
- Uitwisseling van mensen, producten, kennis en culturen
- Vroeger via schepen, nu via internet

Nadere toelichting

1. Planning: NvU en verder **13**
2. Profiel: waarom een internationaal topmilieu en/of innovatiemilieu? **15**
3. Programma-indicatie: wat zijn de grootste verschillen in de drie varianten? 21
4. Positionering: hoe verhoudt het Marinetterrein zich ruimtelijk tot zijn omgeving? 27
5. Impact voor bestuursovereenkomst en strategienota 33
6. Relatie met beleidsambities overheden 34
7. Uitgangspunten: een eerste aanzet 35

Bijlage 1. Procesbeschrijving

1. Planning

In juli tot medio september 2016 zijn, conform het procesvoorstel dat besproken is tijdens de stuurgroep-bijeenkomst van 25 mei 2016, deelonderzoeken verricht. Deze deelonderzoeken hadden betrekking op de drie hoofdingrediënten van de NvU: gebiedsconcept (karakterisering, functies en ruimtelijke positionering), ontwikkelingstrategie (manier van ontwikkelen en instrumentarium) en werkwijze (sturing/governance).

De voorlopige uitkomsten, gedeeld tijdens de Driedaagse van 12 tot 14 september 2016, hebben aanleiding gegewven om deze onderzoekaanpak bij te sturen. Geconstateerd werd dat eerst meer inzicht in het gebiedsconcept gewenst is: welke betekenis is aan het Marineterrein in historisch, huidig en toekomstig perspectief te ontlenen en welke betekenis kan het terrein aan zichzelf, de (oostelijke) binnenstad, Amsterdam, de Metropoolregio en Nederland geven?

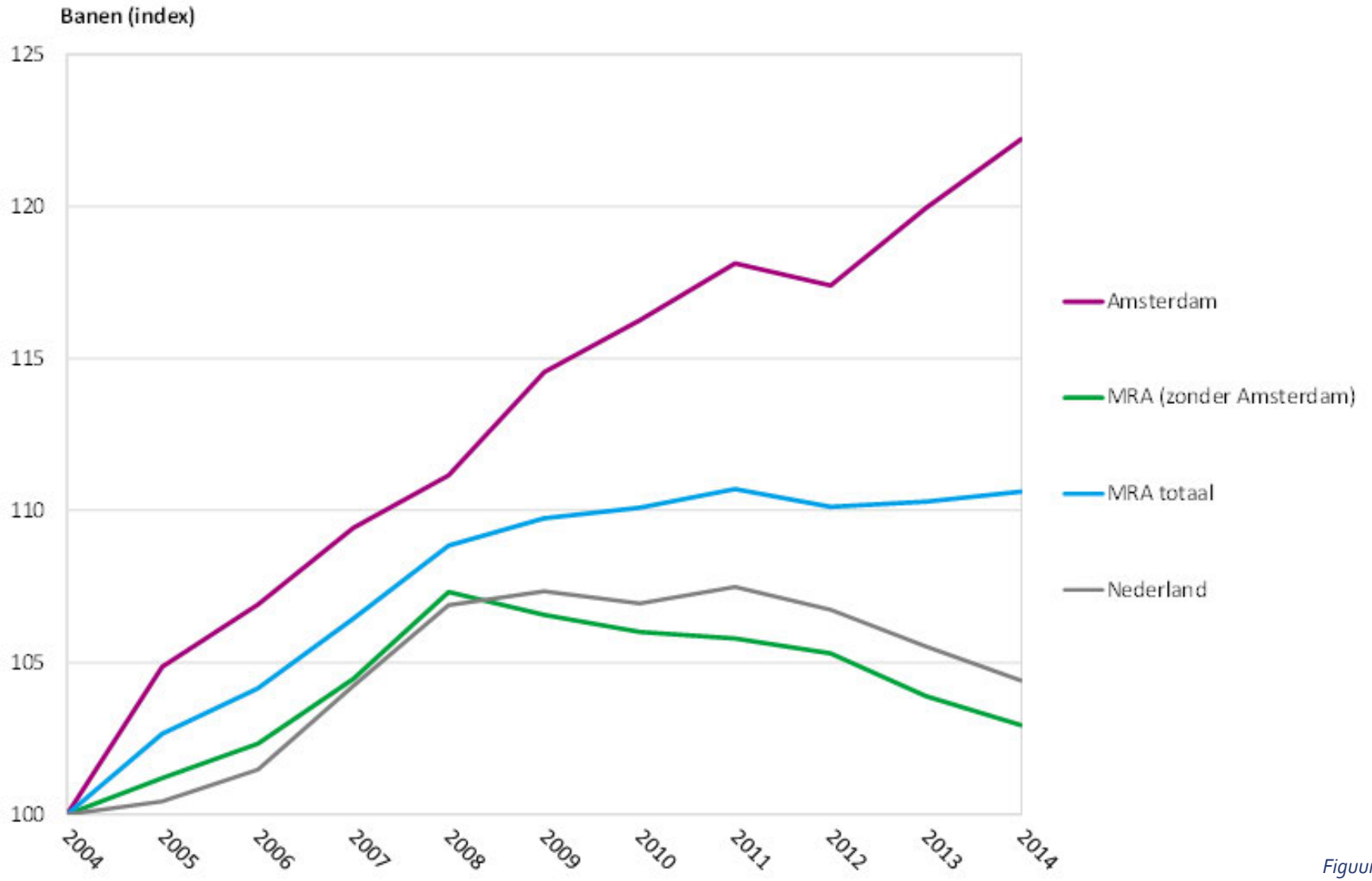
Pas wanneer dit inzicht er is, is het mogelijk om veel gerichter de hierbij passende ontwikkelingsstrategie, het instrumentarium (planologisch en aanvullend) en de werkwijze/governance te concretiseren.

Dit voortschrijdend inzicht – en de agendatechnische mogelijkheden van de deelnemers bij onderstaande overleggen – heeft tot de volgende planning geleid:

- 9 november 2016: stuurgroep vragen in te stemmen met planning en gebiedsconcept;
- 11 januari 2017: stuurgroep vragen in te stemmen met concept-NvU (gebiedsconcept, ontwikkelingsstrategie en werkwijze);
- 1 februari 2017: bestuurlijk overleg informeren over voortgang NvU;
- April 2017: stuurgroep vragen in te stemmen met definitief NvU;
- Mei – juli 2017: besluitvorming door rijk en gemeente over definitief NvU.

De volgende stappen, na besluitvorming over de NvU, kunnen zijn:

- Januari 2018: concept-omgevingsplan;
- Juli 2018: definitief omgevingsplan;
- 2018: doorexploitatie tijdelijke activiteiten en vertrek Defensie;
- 2019/2020 e.v.: start eerste ontwikkelingen op Marineterrein (zoals: infrastructuur, groen, bebouwing, sport, wonen);
- 2010/2020 e.v.: start eerste ontwikkeling in omgeving (zoals: Kattenburgerstraat).

Figuur 1

Ontwikkeling aantal banen
2004-2011

2. Profiel *Waarom een internationaal topmilieu en/of innovatiemilieu?*

In de afgelopen jaren groeide het aantal inwoners in Amsterdam, ondanks een bouwstop midden in de crisis, met gemiddeld 11.000 per jaar. De verwachting is dat deze bevolkingsgroei zich de komende jaren onverminderd zal voortzetten. Daarom heeft de gemeente Amsterdam in Koers 2025 verschillende woningbouwlocaties geïnventariseerd die de mogelijkheid bieden voor de bouw van 50.000 woningen in de stad.

De motor achter deze trek naar en populariteit van Amsterdam is de economie. Recent onderzoek laat zien dat Amsterdam de belangrijkste economische motor achter de banengroei in Nederland is. Het aantal banen in Amsterdam is tussen 2004 en 2014 spectaculair gegroeid: met meer dan 20%. Ter vergelijking: de gemiddelde banengroei in Nederland was in dezelfde periode 4% en in de Metropoolregio Amsterdam (exclusief de groei in Amsterdam) 3%.

Om het belang en het effect van de economie op de toekomst van Amsterdam nader te onderzoeken, heeft de Amsterdam Economic Board vier scenario's ontwikkeld. Deze scenario's houden rekening met fundamentele onzekerheden (zoals nieuwe financiële en economische crises, de verdere opkomst van nieuwe economische grootmachten, politieke ontwikkelingen in Europa en mondiale vraagstukken als grondstoffenschaarste en klimaatverandering) en schetsen uiteenlopende perspectieven op de werkgelegenheid van de regio, het inwonertal en de behoefte aan woningen.

- De conclusies uit deze scenario's en onderzoeken naar het vestigingsgedrag zijn in belangrijke mate richtinggevend geweest voor de primair economische profilering van het Marineterrein. De Amsterdam Economic Board en andere onderzoeken stellen:
- De vitaliteit en toekomstbestendigheid van de Metropoolregio Amsterdam en Amsterdam is groot dankzij de aanwezigheid en beschikbaarheid van vier verschillende werkmilieus. Zo kan, al naar gelang de economische situatie, ingezet worden op werkmilieus die passen bij de dan gangbare economie. Het is dus van groot belang om alle type werkmilieus beschikbaar te hebben;
- Twee van de vier werkmilieus zijn in voldoende mate beschikbaar in Amsterdam en de regio. Dit zijn de creatieve wijken (primair aansluitend bij het scenario 'European renaissance') en de productieve wijken (primair aansluitend bij het scenario' Local to local'). Deze twee type werkmilieus zijn in voldoende mate beschikbaar doordat de nederlandse ruimtelijke ordening – en die van Amsterdam in het bijzonder – inzet op multifunctionele gebiedsontwikkeling;
- De twee andere werkmilieus zijn eveneens beschikbaar in Amsterdam en de regio, maar de vraag hiernaar is aanzienlijk groter dan het aanbod. Dit zijn de internationale topmilieus (primair aansluitend bij het scenario 'Global giants') en de innovatiemilieus (primair aansluitend bij het scenario 'International alliances). Naast het feit dat de beschikbaarheid van deze twee milieus onder druk staat, zijn het precies die werkmilieus die nodig zijn om als stad en regio interessant te blijven voor internationale bedrijvigheid en innovatie;
- Amsterdam beschikt over drie internationale topmilieus, die elk een eigen karakter en specifieke aantrekkingskracht op internationale topbedrijven uitoefenen: Schiphol, Zuidas en de Amsterdamse binnenstad. Dat Schiphol en Zuidas een internationaal topmilieu zijn, is algemeen bekend. Dat de binnenstad dit evenzeer is, en juist door een bijzondere combinatie van vestigingsfactoren misschien nog wel het meest onderscheidend, is minder bekend. Overheersend beeld over de binnenstad is dat van toerisme en consumptie;
- De bijzondere aantrekkingskracht van de Amsterdamse binnenstad op internationale topbedrijven en innovatieve instellingen wordt bepaald door een combinatie van factoren, te weten:
  - Aantrekkelijke en leefbare stad: hoge kwaliteit van leven, waar kenniswerkers graag willen wonen en werken, in een open samenleving en in een politiek stabiele omgeving
  - Hoogstedelijke functiemix: levendige gebieden met voorzieningen op het gebied van ontmoeting en ontspanning als ook hoogwaardige openbare ruimte
  - Historisch en authentiek karakter
  - Internationale connectiviteit: in de nabijheid van een internationale luchthaven met een groot internationaal bestemmingsnetwerk
  - Verbonden met metropool: in de nabijheid van een multimodaal knooppunt voor de bereikbaarheid van werknemers
  - Aanwezigheid van goed geschoolde en internationaal georiënteerde kenniswerkers
- Elke hightecharbeidsplaats in een metropolitaanse regio levert op de langere termijn vier tot vijf extra arbeidsplaatsen op, waarvan twee hoogwaardige banen (zoals dokter of advocaat) en twee tot drie meer ondersteunende/dienstverlenende banen (zoals ober of chauffeur van pakketdiensten).

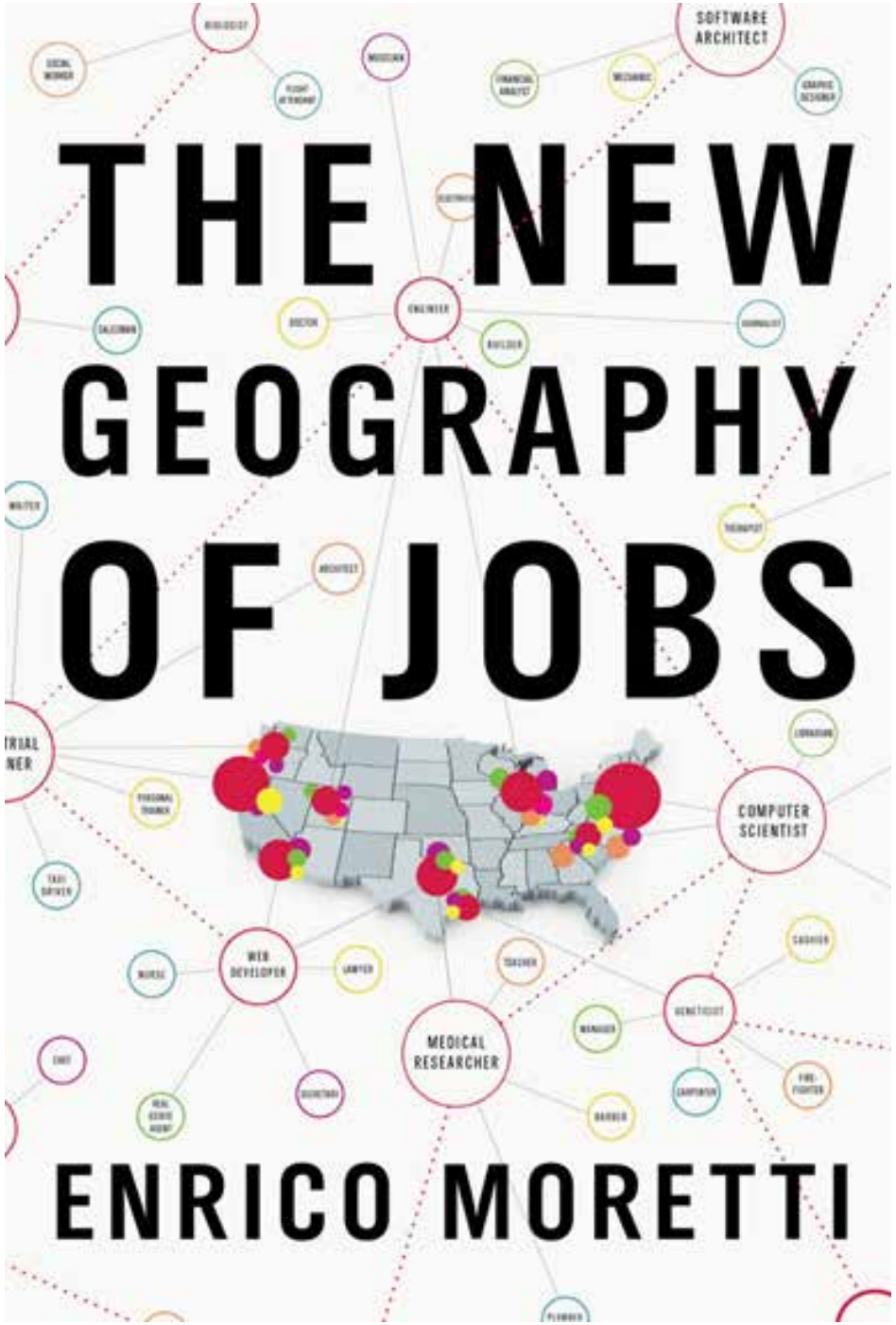

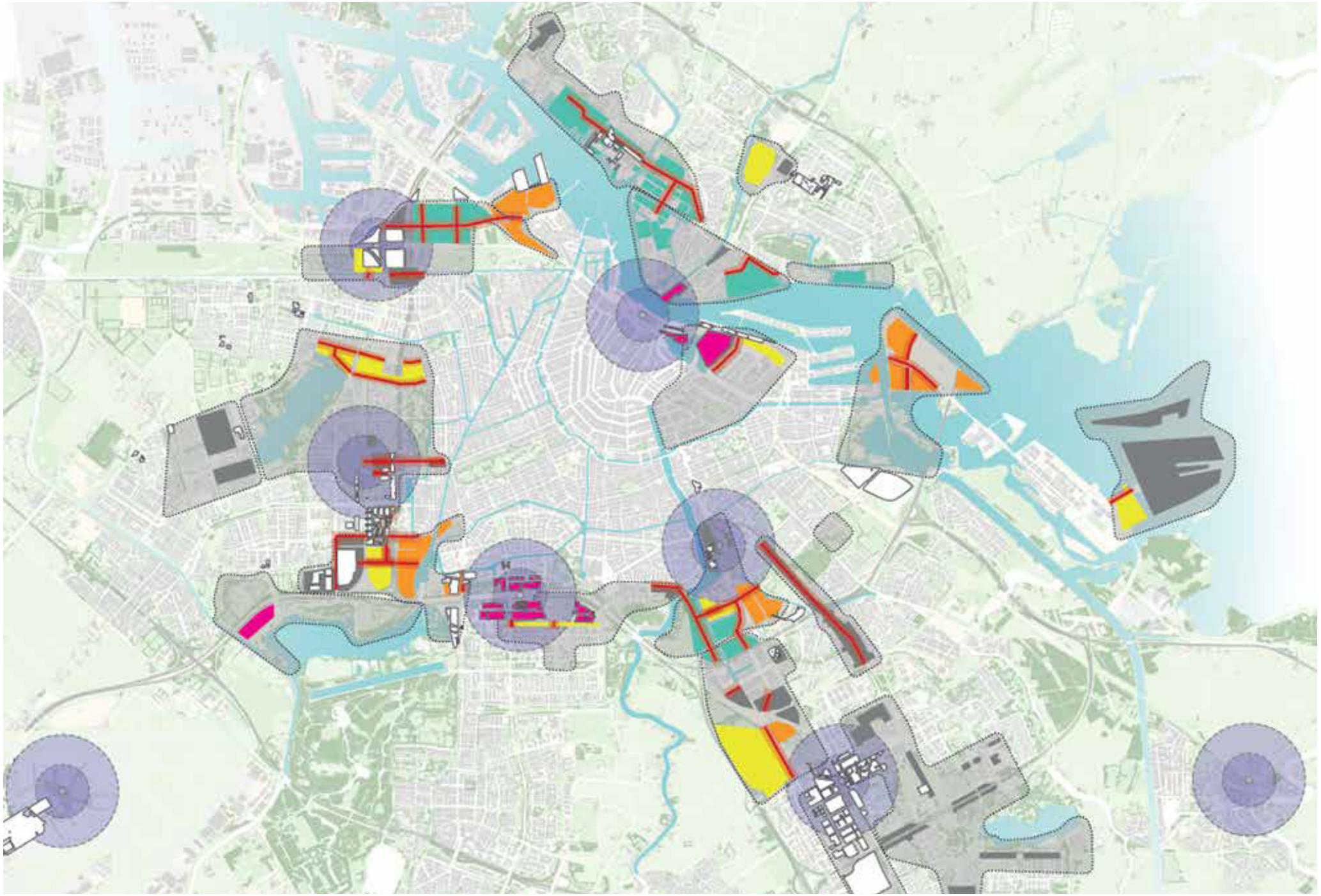
Figuur 2

Voorbeelden van innovatiemilieus: *22@ Barcelona, Kendall Square Cambridge, Paper Island Kopenhagen, Seattle South Lake Union en Boston Innovation District*

Figuur 3

"... for each new high-tech job in an metropolitan area, 5 additional local jobs are created outside of high tech in the long run' *(Moretti, E., 2012, The New Geography of jobs, p. 60)*

Het zijn bovenstaande overwegingen die ervoor pleiten om het Marineterrein primair economisch te profileren, wetende dat dit nimmer een monofunctionele ontwikkeling wordt, maar altijd vraagt om een mix met wonen en bijzonder programma op het gebied van ontspanning en ontmoeting. Zo'n Marineterrein draagt bij aan de economische groei van de stad en regio, de internationale profilering van Nederland, de kansen voor topsectoren en de werkgelegenheid en de leefbaarheid in de stad. Hiermee wordt antwoord gegeven op de vraag: welke profilering levert de (binnen)stad, stad, regio en het land de hoogste toegevoegde waarde op.

Gezien de specifieke vestigingsvoorwaarden die gesteld worden aan internationale top- en innovatiemilieus en de concurrentievoordelen van het Marineterrein – in de binnenstad, aan het water, in een historische context, nabij wonen en cultuur – is een alternatieve locatie voor dergelijke internationale bedrijvigheid en innovatie nauwelijks in Amsterdam en de regio aanwezig. Hiermee wordt antwoord gegeven op de vraag: waarom kan de voorgestelde ontwikkeling alleen op het Marineterrein?

In de nadere uitwerking van dit profiel dienen zich drie varianten aan. De eerste variant is een uitbreiding op het Marineterrein van het internationale topmilieu dat zich nu al in de Amsterdamse binnenstad bevindt. Dit internationale topmilieu bestaat uit een mix van bedrijvigheid en creatieve industrie. De tweede variant is een internationaal innovatiemilieu rondom de meest bewezen en sterkste innovatieve sector van het economische ecosysteem van de stad en regio: ICT (van global tot start- en scale ups) en hierop aanvullende nieuwe technologie zoals augmented reality en smart city implementatie. Startpunt hiervoor kan de nabijheid van AMS-IX in Amsterdam zijn, het een na grootste internet-knooppunt ter wereld. De derde variant is eveneens een internationaal innovatiemilieu maar nu met sterke sectoren die zich elders in het land bevinden (zoals: Eindhoven, Utrecht, Rotterdam, Leiden, Rotterdam) en door een samenwerking en vestiging in de binnenstad van Amsterdam zich internationaal kunnen profileren. Startpunt hiervoor zou AMS kunnen zijn.

Figuur 4

Economisch ecoysteem Amsterdam, concept-kaart voor ruimtelijk-economische visie in voorbereiding

Figuur 5

Voorbeeld van een internationaal topmilieu als uitbreiding van een binnenstad: *Kings Cross, Londen*

3. Programma-indicatie *Wat zijn de grootste verschillen in de drie varianten?*

Hieronder worden de drie varianten nader beschreven, gevolgd door nadere toelichting op de verschillen in stadsbeeld, programma en waardering.

Variant 1: internationaal topmilieu als uitbreiding van de Amsterdamse binnenstad

Voor buitenlandse topbedrijven is de binnenstad van Amsterdam – naast de Zuidas en Schiphol – een internationale toplocatie. Het historische en authentieke karakter, de iconische grachtengordel (recent nog gewaardeerd als Unesco werelderfgoed), de Amsterdamse waarden (als open, tolerant, ondernemend en gastvrij), de hoogstedelijke functiemix en de aanwezigheid van internationale arbeidskrachten dragen hier in belangrijke mate aan bij. Dit succes kent als belangrijkste keerzijde dat het beschikbare areaal voor uitbreiding en nieuwe vestigingen uitermate schaars is. Het Marineterrein inzetten als 'natuurlijke uitloop' van dit internationale topmilieu in de binnenstad ligt dan ook voor de hand. De locatie en schaal van het Marineterrein bieden de mogelijkheid om in een hoogstedelijke setting (maat, dichtheid, variatie) een exclusief en hoogwaardig werkmilieu aan te bieden, waarbij de markt zoveel als mogelijk de ruimte krijgt voor de nadere programmering ervan. Qua sfeer en schaal zal het gebied zich enerzijds spiegelen aan het Oosterdok en de Oostelijke Handelskade, anderzijds aan de meer fijnmaziger Oostelijke Eilanden. Qua woningbouw leent deze context zich in het bijzonder voor appartementen (huur en koop). Ontspannings- en ontmoetingsvoorzieningen zullen, zoals gebruikelijk in Amsterdam, bereikbaar zijn voor iedereen, maar zullen zich naar verwachting kleuren naar de hoogwaardige en internationale corporateachtige context. Als referentie voor zo'n Marineterrein geldt Kings Cross in Londen.

Variant 2: internationaal innovatiemilieu rondom ICT en nieuwe technologieën als augmented reality en smart city implementatie

Internationaal succesvolle innovatiemilieus kenmerken zich door een combinatie van bedrijvigheid, creativiteit, (toegepaste) wetenschap, onderzoek en onderwijs in een hoogstedelijk of in ieder geval gemengd milieu. Levendigheid in deze omgeving ontstaat door aanvullende functies die gericht zijn op ontmoeting en ontspanning (sport en soms cultuur) en door veel aandacht voor de openbare ruimte. De meerwaarde tussen de bedrijvigheid, creativiteit, (toegepaste) wetenschap, onderzoek en onderwijs schuilt in de interactie van mensen, functies en kennis op de locatie zelf en in verhouding tot andere locaties in het zogenoemde innovatieve ecosysteem. Innovatiemilieus zijn, kort samengevat, plekken waar ideeën tot business leiden. Sommige innovatieinnovatie gedijen bij de combinatie van verschillende sectoren (zoals in 22@Barcelona: energie, medische technologie, ICT, media en design), andere innovatie districten ontwikkelen zich meer rondom een of een beperkt aantal anchors (zoals Kendall Square Cambridge: Massachusetts Institute of Technology).

Variant 2 voor het Marineterrein gaat uit van een internationaal innovatiemilieu rondom de meest succesvolle en sterkste sector van Amsterdam, ICT. Voorzien wordt een milieu waarin reeds in de stad en/of regio gevestigde ICT-bedrijven willen doorgroeien in combinatie met start-ups, scale-ups en wetenschappelijke instellingen. Kennis, toegepaste wetenschap en bedrijvigheid rondom ICT en nieuwe technologieën als augmented reality en smart city implementatie voeren hier de boventoon. Qua sfeer en schaal is een combinatie van corporate en creativiteit voorzien met veel aandacht voor plekken van interactie en ontmoeting. Hier vindt een ontmoeting van internationaal en lokaal plaats. Qua woningbouw vraagt dit innovatiemilieu om kleine, flexibele en snel beschikbare middeldure huurwoningen, omdat een aanzienlijke dynamiek verwacht wordt. Qua ontmoetings- en ontspanningsvoorzieningen zal eveneens een mix van corporate en lokaal nodig zijn. Als referentie voor zo'n Marineterrein geldt Tech City in (East) London of MaRS Discovery District Vancouver.

Variant 3: internationaal innovatiemilieu rondom zich van elders in het land vestigende sterke sectoren

Deze laatste variant schaart zich ook in de internationale voorbeelden van innovatiemilieus, maar in tegenstelling tot de vorige variant die voortbouwt op de reeds aanwezige kracht van de stad en regio (ICT/nieuwe technologieën), combineert deze juist sectoren die zich elders in het land bevinden. Het gaat dan om innovatieve sectoren die zich in steden/regio's als Utrecht, Eindhoven, Rotterdam of Delft bevinden en door samenwerking en vestiging in de meest internationale stad van het land zich aanzienlijk kunnen versterken en nadrukkelijker internationaal kunnen profileren en presteren. Kort samengevat gaat deze derde variant uit van een verhuizing van research & development zonder global cities naar de meest global city van Nederland. Deze derde variant koerst hierdoor af op een nationale bundeling van topsectoren en een verbreding en diversificatie van het huidige economisch ecosysteem van Amsterdam en de regio. Ook hier zal het gaan om een combinatie van bedrijvigheid, creativiteit, (toegepaste) wetenschap, onderzoek en onderwijs, met als verwachting dat het accent ten opzichte van de tweede variant meer ligt op onderzoek. Redeneren wij vanuit de huidige context

Figuur 6

Voorbeeld van een internationaal topmilieu en startup incubators/ict: *Factory, Berlijn*

van het Marineterrein, dan zou AMS de start van zo'n nationale samenwerking en huisvestingsstrategie kunnen zijn.

Belangrijkste verschillen

De drie varianten hebben als gemeenschappelijk kenmerk hun focus op bedrijvigheid en innovatie, hun internationale oriëntatie en hierop de concurrentiepositie van deze locatie versterkende functies als wonen, ontspanning en ontmoeting. De drie varianten verschillen qua profilering (internationaal topmilieu vs. internationaal innovatiemilieu rondom ICT/nieuwe technologieën vs. internationaal innovatiemilieu rondom sectoren die nu nog niet vertegenwoordigd zijn in de stad en regio) en het hierbij passende verstedelijkingsbeeld.

De eerste variant – internationaal topmilieu als uitbreiding van de Amsterdamse binnenstad – heeft richting Oosterdok en Oostelijke Handelskade een hoge dichtheid van een fsi tot 3 of misschien zelfs hoger. Richting Kattenburg wordt aangesloten op de verstedelijking van de Oostelijke Eilanden, met een fsi tot 1,5. Functies die in dit verstedelijkingsbeeld zorgen voor ontmoeting en ontspanning zullen uiteraard hoogwaardig, maar ook kleinschalig en multifunctioneel van aard zijn. Voor het gehele Marineterrein ligt de fsi van deze eerste variant tussen de 1,7 en 2,0.

De tweede variant – internationaal innovatiemilieu rondom ICT en nieuwe technologieën – heeft voor het terrein als geheel een lagere fsi dan de eerste variant: tussen de 1,4 en 1,9. Dit vanwege de aanwezigheid van meer start en scale ups en meer extensieve functies op het gebied van ontmoeting en ontspanning,

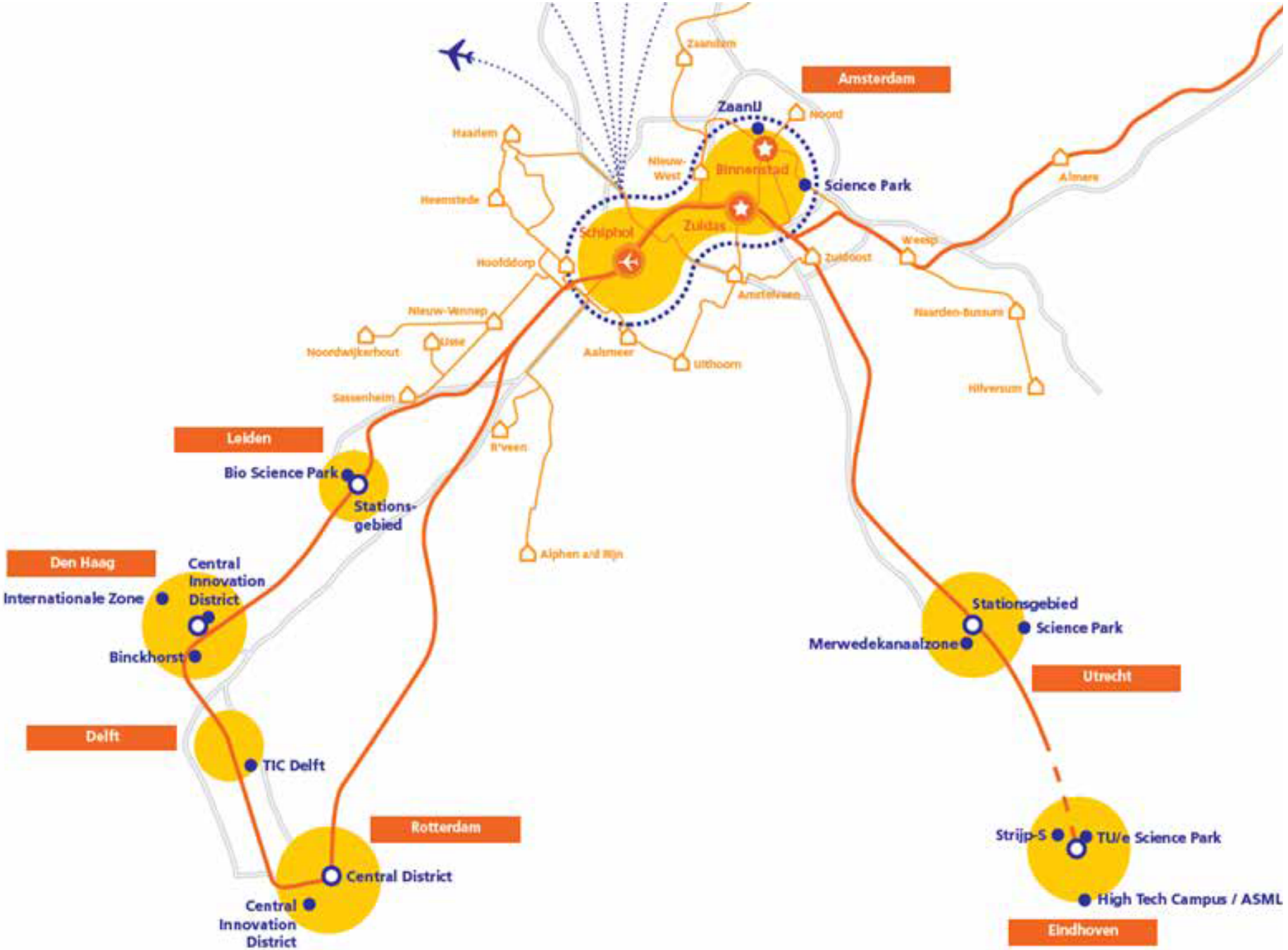
Sport, spelen en bewegen op het Marineterrein

Vanuit de directe omgeving, de Oostelijke Eilanden, wordt al langer gevraagd om op het Marineterrein te kunnen sporten. De belangrijkste overweging hiervoor is de beperkte outdoor mogelijkheden in de oostelijke binnenstad. Concrete suggesties gaan uit naar bijvoorbeeld hockeyvelden. Maar ook in andere delen van de oostelijke binnenstad – zoals aan de Prins Hendrikkade e.o., het Oosterdokseiland en de Piet Heinkade – zijn er weinig tot geen outdoor sportfaciliteiten.

Ook een top- of innovatiemilieu, het beoogde profiel van het Marineterrein, vraagt om mogelijkheden voor ontmoeting en ontspanning, waarbij sport – in- e/of outdoor – een voor de hand liggende activiteiten is.

Wanneer op het Marineterrein mogelijkheden voor sport, spelen en bewegen gefaciliteerd gaan worden, is de vraag wat de toekomstige bevolkingssamenstelling en sportbehoefte is, of sport in- en/of outdoor moet en kan plaats vinden, in hoeverre het omringende water benut kan worden, welke mate van multifunctionaliteit in de sportaccommodaties nagestreefd moet worden en hoe de eerste sportvereniging op het Marineterrein hierin een rol krijgt. Tevens is de vraag of de sporthal en het sportveld op het Marineterrein in de huidige bestemming voortgezet moeten en kunnen worden.

In een eerste quick scan naar sport, spelen en bewegen op het Marineterrein (Textour, april 2016) wordt aangegeven welk vigerend sportbeleid er in Amsterdam is en welke ruimte momenteel op het terrein voor sport aanwezig is. Tevens worden aan de hand van binnen- en buitenlandse referenties kansen voor sport op het Marineterrein geschetst. Deze referenties zijn onderverdeeld naar tijdelijke faciliteiten, die tevens ook bijdragen aan placemaking en definitieve voorzieningen, zowel in de openbare ruimte als gebouwd. Enkele referenties gaan in het bijzonder in op het beter benutten van bestaande ruimtes en multifunctionele ruimtes. De quick scan laat voorbeelden zien uit vele steden; Nantes, Kopenhagen, Berlijn, Amsterdam, Lyon, Matosinhos, Valencia, Enschede, Viana de Castelo, San Francisco, Rotterdam, et cetera. De quick scan eindigt met het advies om uit te gaan van een sportinclusieve ontwikkeling van het Marineterrein.

Amsterdam
Zaanstad
ZaanIJ
Noord
Haarlem
Nieuw-West
Binnenstad
Science Park
Almere
Heemstede
Schiphol
Zuidas
Weesp
Zuidoost
Hoofddorp
Amstelveen
Nieuw-Vennep
Naarden-Bussum
Noordwijkerhout
IJmuiden
Aalsmeer
Uithoorn
Hilversum
Sassenheim
Leiden
Bio Science Park
Stations-gebied
R'veen
Alphen a/d Rijn
Den Haag
Central Innovation District
Internationale Zone
Binckhorst
Stationsgebied
Science Park
Merwedekanaalzone
Utrecht
Delft
TIC Delft
Rotterdam
Central District
Central Innovation District
Strijp-S
TU/e Science Park
High Tech Campus / ASML
Eindhoven

waaronder meer outdoor sportvoorzieningen en een royalere openbare ruimte. De hierbij passende woningbouw ligt in de sfeer van kleinere, flexibele middeldure huurwoningen. Tegelijkertijd zullen rondom voornoemde sectoren verschillende anchor-bedrijven komen, die in hun fysieke verschijning nadrukkelijker zichtbaar worden en gezicht geven aan het Marineterrein. Op deze specifieke plekken op het Marineterrein is sprake van een hogere fsi.

De derde variant – internationaal innovatiemilieu rondom zich van elders vestigende sterke sectoren – profileert zich rondom een beperkt aantal anchor-bedrijven. Hier ligt het accent, sterker dan in de tweede variant, op productie en proeflocaties, zodat naar verwachting deze variant de laagste fsi zal hebben.: 1,2 tot 1,5. Qua woningbouw past hierbij een combinatie van de segmenten die voorgesteld worden bij de vorige twee varianten: appartementen en kleinschalige, flexibele middeldure woningen.

Vergelijking op basis van profiel, functiemix en toegevoegde waarde

	Internationaal topmilieu	Internationaal innovatiemilieu rondom ICT/nieuwe technologieen	Internationaal innovatiemilieu rondom sectoren die zich vanuit andere steden/regio's in Nederland gezamenlijk vestigen op het Marineterrein
Toegevoegde waarde in termen van verbreding/ diversificatie ecosysteem	+	++	+++
Toegevoegde waarde in termen van werkgelegenheid • **Directe arbeidsplaatsen** • **Indirect arbeidsplaatsen**	 +++ +	 ++ ++	 + +++
Toegevoegde financiële waarde in termen van potentiële grondopbrengst	+++	++	+
Toevoegde maatschappelijke waarde (kosten-baten)	+	+++	++
Toegevoegde waarde op omgeving in termen van verbinding en uitstraling	+	+++	++
Aansluiting op het DNA van het terrein	+	++	+++
Het verschil in de (oostelijke) binnenstad, Amsterdam, MRA en Nederland maken	+	++	+++
Toegevoegde waarde van woningen in termen van aanvulling op behoefte in de stad	+ Topappartementen (I)	++ Middeldure huur, klein, compact en snel beschikbaar (II)	++ Combinatie van I en II

Figuur 7

Global cities zonder research & development en research & development zonder global cities

Historisch perspectief

De geschiedenis van het Marineterrein gaat terug tot het midden van de 17e eeuw. Gedurende de Vierde Uitleg van Amsterdam (1654–1663) worden buiten de stadsmuren en haaks op de nieuw gegraven Nieuwe Vaart vier nieuwe eilanden aangelegd: een voor de marine en woningbouw (Kattenburg), een voor de Verenigde Oost-Indische Compagnie (Oostenburg), een voor particulieren (Wittenburg) en een lang smal eiland voor de lijnbanen.

Eind 1654 krijgt de marine – de Admiraliteit van Amsterdam – op het westelijk deel van Kattenburg grond aangewezen, in ruil voor de voormalige inrichtingen op de eilanden Uilenburg en Rapenburg. Het oostelijk deel van Kattenburg is voor woningbouw bestemd. Tussen het westelijk en oostelijk deel van Kattenburg wordt een muur opgetrokken.

Op het westelijk deel van Kattenburg wordt 's Lands Zeemagazijn (1655–1656) gebouwd, bestemd voor de opslag van goederen en scheepsonderdelen. Dit gebouw, naar ontwerp van stadsarchitect Daniël Stalpaert, brandt in 1791 af en wordt in een iets eenvoudiger vorm op dezelfde locatie herbouwd (het huidige Scheepvaartsmuseum). Ten noorden van het Zeemagazijn wordt rond 1657 een langwerpig poortgebouw opgeleverd om enerzijds 's Lands Werf af te sluiten, anderzijds onderdak te bieden aan werkplaatsen en woningen. Haaks op het poortgebouw, aan de zuidzijde, wordt rond dezelfde periode een vleugel aangebouwd dat dienstdoet als toegangsgebouw van het Zeemagazijn. Ten noorden van het poortgebouw verschijnt rond 1660 een smederij. Nog verder naar het noorden wordt rond 1700 een groot magazijn gebouwd voor de scheepsbouw. De strook parallel aan de Kattenburgerstraat wordt eveneens bebouwd met loodsen en werkplaatsen. Voor de fabricage van schepen is in eerste instantie water voor de werven afgebakend met houten schepen; het zogenoemde 's Lands Dok. Aan het eind van de 18e eeuw (1780–1790) wordt een dijklichaam rond het dok gelegd.

Rond 1828 wordt met de aanleg van dijken het oostelijk en westelijk deel van het open havenfront afgesloten van het IJ. Zo ontstaan het Ooster- en Westerdok en komt tussen de noordelijke begrenzing van het marine-etablissement en het nieuwe dijktracé van het Oosterdok de Dijksgracht te liggen. De dijken van 's Lands Dok verliezen hierdoor hun functie als zeewering en worden bebouwd met werven, pakhuizen en andere utilitaire gebouwen.

Figuur 10: eind 19e eeuw komt een derde fysieke barrière tussen 's Rijks Dok en het IJ in de vorm van een nieuw haveneiland met de Oostelijke Handelskade

Halverwege de 19e eeuw wordt duidelijk dat de toekomst van de maritieme oorlogsvoering ligt in gepantserde schepen. De productie hiervan wordt ondergebracht op 's Rijks Werf, de nieuwe naam voor wat voorheen 's Lands Werf werd genoemd. In de periode 1882–1884 wordt nieuwe huisvesting voor het marinepersoneel gerealiseerd. Grote verwachtingen worden gekoesterd van de torpedojager; een destijds innovatief en veelbelovend modern wapen dat op het terrein geproduceerd wordt.

In 1914 sluit de Marine – na tweeënhalve eeuw scheepsbouw en oplevering van zo'n 570 schepen – de werf, omdat het Oosterdok niet langer toegankelijk is voor de grootste schepen. Het terrein gaat vanaf dat moment Marine-etablissement heten en wordt, met uitzondering van de jaren tijdens de Tweede Wereldoorlog, steeds meer gebruikt om opleidingen van de Koninklijke Marine te huisvesten en andere diensten van Defensie.

Met de aanleg van de IJ-tunnel, vanaf het eind van de jaren vijftig van de 20e eeuw, wordt het gehele dok gedempt. Dit is aanleiding voor de realisatie van een groot aantal nieuwe gebouwen in de jaren zestig en zeventig, die vanwege de behoefte aan snelheid en efficiency via systeembouw en een standaardisering van elementen gebouwd zijn. De functies van deze gebouwen variëren, maar veel ervan liggen eveneens in de sfeer van kennis en opleiding (zoals: Wiskundig Centrum, Technische Opleidingen Koninklijke Marine, Inlichtingendienst en rond 2000 het Dienstencentrum Werving en Selectie voor alle krijgsmachtonderdelen). Vanaf de jaren tachtig zijn er ook enkele nieuwe gebouwen gerealiseerd, vaak in de plaats van gebouwen uit het midden van de 19e eeuw en het begin van de 20e eeuw, ter vervanging van de gebouwen die gesloopt zijn voor de aanleg van de IJtunnel. Zo is de kantine in 2004 omgebouwd tot evenementencentrum, is in 2001 een depot voor Het Scheepvaartmuseum gerealiseerd en is in 2009 een nieuwe marechausseekazerne opgeleverd.

4. Positionering *Hoe verhoudt het Marinetterrein zich ruimtelijk tot zijn omgeving?*

In historisch perspectief is het Marineterrein ontstaan en gegroeid door van water land te maken. Eerst door de aanleg van het eiland Kattenburg met op het scharnierpunt van de havenkom en het nieuwe havengebied 's Lands Zeemagazijn. Vervolgens krijgt de oorspronkelijke eenzijdige bebouwingswand in aansluiting op de insteekhavens van Kattenburg een driezijdige oriëntatie met bebouwing aan de zuidelijke en noordelijke randen. In de 19e eeuw raakt 's Rijks Dok steeds verder ingeklemd tussen nieuwe infrastructurele werken, omdat aan de noordzijde een dijk wordt opgeworpen waarover later een spoor wordt aangelegd. Eind 19e eeuw volgt zelfs een extra fysieke barrière tussen 's Rijks Dok en het IJ in de vorm van een nieuw haveneiland en de Oostelijke Handelskade. De meest ingrijpende transformatie vindt echter plaats als eind jaren 60 de IJ-tunnel wordt aangelegd. De belangrijkste verandering is het compleet dempen van het dok met als resultaat het Marineterrein zoals dit er nu bij ligt. De bouw van NEMO en meer recent de hoogbouw aan het Oosterdok hebben het idee van een havenfront vrijwel definitief doen verdwijnen.

Uit deze voortdurende ruimtelijke transformatie, met als rode draad het plempen van water en de bouw en sloop van gebouwen, zijn enkele fysieke aanknopingspunten relevant voor de toekomst, te weten:

- De kenmerkende knik in de Kattenburgerstraat die dateert uit het midden van de 17e eeuw;
- De bebouwing langs de Kattenburgerstraat, het Poortgebouw dat Rijksmonument is, eveneens uit het midden van de 17e eeuw en het enige restant is van de Admiraliteitsgebouwen;
- De samenhang tussen Marineterrein en Het Scheepvaartmuseum, het voormalig herbouwde 's Lands Zeemagzijn;
- De strook met grote bomen en de fontein (de Voorwerf), waar ooit de hellingbanen hebben gelegen en waar naar alle waarschijnlijkheid niets of nauwelijks meer van in situ is;
- De kade langs de Dijksgracht. Deze strook werd als noordelijke begrenzing van 's Lands Dok aan het eind van de 18e eeuw in het IJ aangeplempt en raakte in de 19e eeuw volgebouwd met functies waarvoor op de Voorwerf geen plaats meer was. Van de historische bebouwing is alleen de voormalige TOKM-kazerne en het gebouwtje van het Zeekadettenkorps bewaard gebleven. Aan deze gebouwen is met een orde 2-, respectievelijk orde 3- status een zekere waarde toegekend, zonder dat zij zijn aangewezen als beschermd monument;
- Op hoger schaalniveau beschouwd, de context van Kattenburg in relatie tot de overige Oostelijke Eilanden. Tezamen vormen zij de Vierde Uitleg van Amsterdam en maken zij deel uit van een rijk maritiem en pre-industrieel gebied in Amsterdam.

Het is met name dit laatste aanknopingspunt dat de vraag oproept op welke schaalniveau de toekomst van het Marineterrein ruimtelijk gepositioneerd moet worden. Betreft dit primair het Marineterrein? Of moet de toekomst van het Marineterrein, met inbegrip van de historische aanknopingspunten op het terrein zelf, op een hoger schaalniveau getild worden, bijvoorbeeld op het schaalniveau van de oostelijke binnenstad?

De ontwikkeling van het Marineterrein is een opgave op zich. Tegelijkertijd biedt de ontwikkeling van het Marineterrein een kans om omringende ontwikkelingen – die deels ook als randvoorwaardelijk beschouwd kunnen worden voor het Marineterein – in samenhang te brengen. Het Marineterrein kan dan fungeren als aanjager van ontwikkelingen in de omgeving. Dit alles wél onder de voorwaarde dat het de ontwikkeling van het Marineterrein niet belemmert, vertraagt en/of onnodig ingewikkeld maakt. Gaat het om de ruimtelijke positionering van het Marineterrein op een hoger schaalniveau dan de locatie zelf, dan biedt dit de kans om (programmatische, ruimtelijke en mentale) verbindingen te leggen:

- Richting Oostelijke Eilanden: Eilandenboulevard, stadswerf Oostenburg, Kadijken, Zeeburgerpad, transformatielocaties;
- Richting Noord: kop Dijksgracht, Piet Heinkade, route Kattenburgerstraat -sprong over het IJ;
- Richting IJ-tunnel: aanhelen tunnelmond met omgeving;
- Richting Uilenburgerstraat, Valkenburgerstraat/ Rapenburgerstraat;
- Rondje Oosterdok: samen met potentiële samenwerkingspartners in de omgeving de samenhang in de openbare ruimte en culturele programmering versterken;
- Groen-blauwe landschappelijke structuur in oostelijk deel van de binnenstad met bijzondere aandacht voor sport, natuur, water, et cetera.

Door de ontwikkeling van het Marineterrein – naast programmatisch – ook ruimtelijk naar een hoger schaalniveau te tillen wordt het mogelijk het terrein als stedenbouwkundige katalysator/spil in te zetten op een schaal die het Oosterdok en Kattenburg ontstijgt. Het Marineterrein, als onderdeel van de ruimtelijke structuur van de Oostelijke Eilanden, zal een verbindend element vormen tussen de historische binnenstad en de IJ-oevers. Het huidige geïsoleerde en introverte gebied zal transformeren naar een schakel

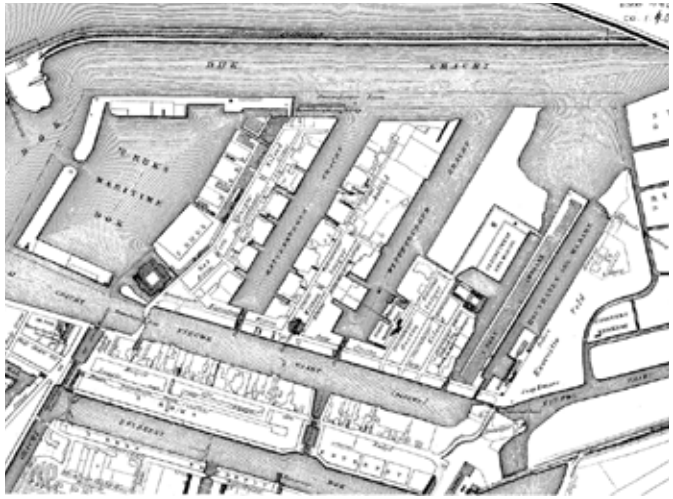
Firguur 8

Firguur 9

Firguur 10

Firguur 13

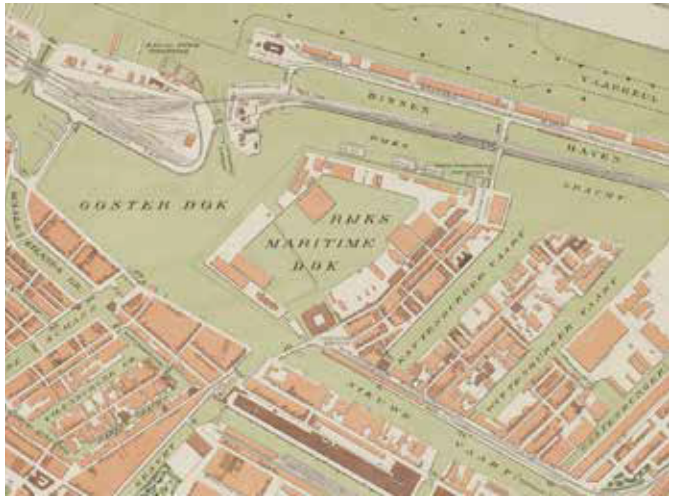

Firguur 14

Firguur 15

Firguur 11

Firguur 12

Firguur 16

Firguur 17

Firguur 7
Vierde Uitleg van Amsterdam 1654-1663

Figuur 8
Aanleg vier nieuwe eilanden

Figuur 9
Eenzijdige bebouwing in aansluiting op insteekhavens van Kattenburg wordt in 19e eeuw een driezijdige oriëntatie met bebouwing aan zuidelijke en noordelijke randen

Figuur 10
Eind 19e eeuw komt een derde fysieke barrière tussen 's Rijks Dok en het IJ in de vorm van een nieuw haveneiland met de Oostelijke Handelskade

Figuur 11
De steeds groter wordende marineschepen kunnen de sluizen en bruggen op hun weg van en naar zee niet meer passeren. De aanleg van de spoorbaan over de Oosterdoksdijk betekent in 1915 het definitieve einde van de werf. De dam wordt bebouwd met facilitaire gebouwen zoals opslagplaatsen en verblijven voor manschappen. Het complex wordt dan Marine Etablissement Amsterdam genoemd.

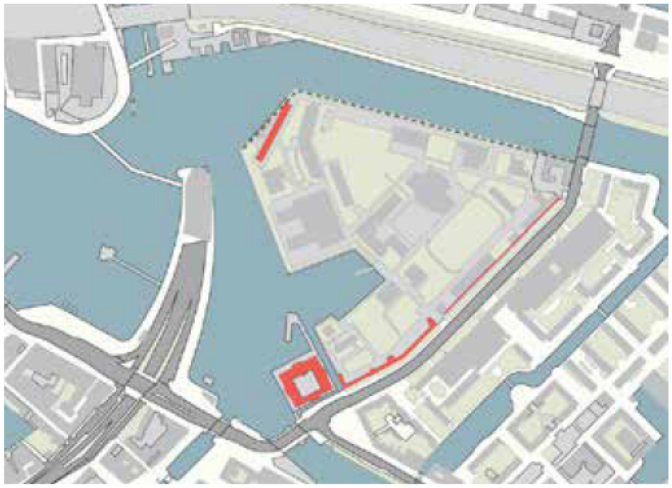
Figuur 12
IJ-Gracht, gezien vanaf de Kattenburgerbrug. Het gebouw rechts werd het Paleis genoemd, voornamelijk een woongebouw ten behoeve van de (onder)officieren. Gesloopt ten behoeve van de IJ-tunnel.

Figuur 13
Marineterrein circa 1950

Figuur 14
Marineterrein circa 1956

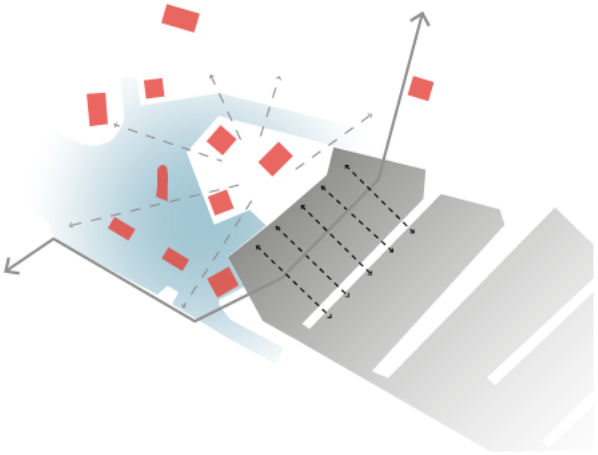
Figuur 15
Vanaf 1962 wordt het westelijke deel van het complex gesloopt voor de aanleg van de IJtunnel. Met de grond die vrijkomt bij het graven van de tunnel wordt de binnenhaven gedempt. De Koninklijke Marine bouwt voortvarend aan het Marine Etablissement Amsterdam waar onder meer de werving en selectie voor de hele krijgsmacht plaatsvindt.

Figuur 16
Marineterrein na aanleg IJ-tunnel, omstreeks 1968

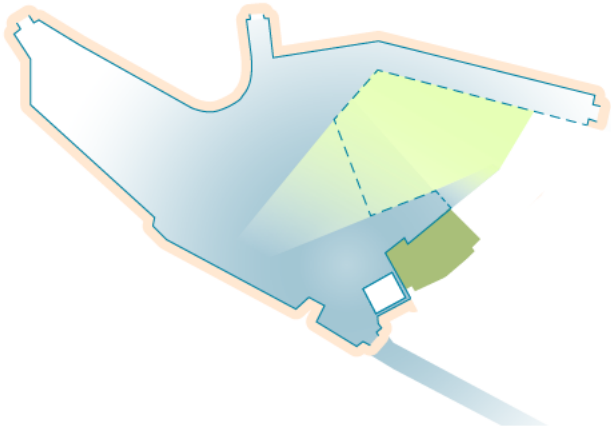
Figuur 18

Aanknopingspunten uit de historische ontwikkeling van Marineterrein

Figuur 19

Ruimtelijk concept

Figuur 20

Groen-blauwe landschappelijke structuur bij ruimtelijk concept

in het netwerk van voetgangers- en fietsverbindingen en groen-blauw landschappelijke structuur. Door deze verbindingen zoveel als mogelijk is in verband met de hoofdvaarroute over het water te leggen, wordt teruggegrepen op het oorspronkelijke karakter van het terrein als een gevarieerd stelsel van dijken, eilanden en bruggen. Deze nieuwe verbindingen verankeren het Marineterrein in het stedelijk netwerk van routes in de openbare ruimte en positioneren het als een bijzonder, waterrijk gebied in het centrum van de stad.

De ontwikkeling van het Marineterrein werkt op deze manier in twee richtingen. Oost-west herstelt het enerzijds de ruimtelijke verbinding met het Kattenburgereiland en daarmee met de oostkant van de stad door bebouwing die in schaal aansluit op de Oostelijke Eilanden en nieuwe routes over de eilanden en anderzijds door aan te sluiten op het grootstedelijke karakter rondom het Oosterdok, met bebouwing in een grote korrel volgens een verdicht campusmodel. Noord-zuid presenteert het Marineterrein zich straks nadrukkelijk aan de Kattenburgerstraat, die een hoofdroute voor fietsers naar Noord wordt en worden verbindingen voor voetgangers en fietsers richting Waterlooplein en de Plantage gelegd. Hiermee worden de Rapenburgerstraat, Valkenburgerstraat en Uilenburgerstraat-Peperstraat onderdeel van het langzaamverkeernetwerken. Deze ontwikkelingen, die deels betrekking hebben op ingrepen buiten het projectgebied van het Marineterrein, worden onderdeel van een gebiedsstudie oostelijke binnenstad. Deze studie wordt als uitwerking van Koers 2025 in 2017 gestart.

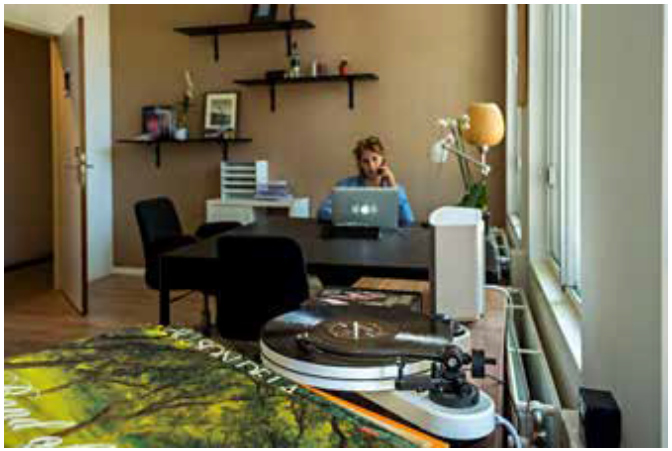
Huidig perspectief

Huidig perspectief Op 5 januari 2015 heeft het ministerie van Defensie, na ondertekening van de bestuursovereenkomst, de Voorwerf van het Marineterrein overgedragen aan het Rijksvastgoedbedrijf en is de historische poort geopend voor het publiek. BMA heeft opdracht gekregen om te starten met de ontwikkeling van het Marineterrein en zo meerwaarde te creëren. Dit doet BMA door de gebouwen op de Voorwerf in te richten voor verhuur, gebouw 027E te renoveren, een brug over de Dijksgracht aan te leggen, (zakelijke) bijeenkomsten en evenementen te faciliteren, projecten te begeleiden en te zorgen voor communicatie, tijdelijke verhuur, (financieel) beheer, onderhoud en toezicht. Daarnaast onderhoudt BMA contact met onder meer de stakeholders, Defensie, de buren in het Oosterdok en de buurt. In januari 2016 is ook de kade overgedragen met gebouw 024, 027E en in augustus 2016 gebouw 025.

Huurders en evenementen worden geselecteerd aan de hand van uitgangspunten van de bestuursovereenkomst van 5 december 2013 en een, mede op de historie van het terrein gebaseerd, profiel. Het gaat hierbij om pioniers, ondernemers, wetenschappers en bewoners die samen gefocust werken aan vernieuwende ideeën en projecten die bijdragen aan een duurzame samenleving. Huurders zijn hiervoor ook onderlinge werkverbanden aangegaan en met enkele huurders zijn projecten opgestart op het gebied van innovatie en duurzaamheid.

Eind 2016 gaat het om de volgende huurders op de Voorwerf en de Kade: Academy Pictures, Alliander Duurzame gebiedsontwikkeling, Amsterdam Smart City, Borges, Blue Solutions Community, Crosswise Works, Drain Products, Glimworm IT, Growth Tribe, IJsfontein, Makerversity, Micanti, Monumenten en Archeologie gemeente Amsterdam, Nine Connections/Kimengi, Open State Foundation, Orientation Travel, Pension Homeland/PSU Brewery, Permavoid, De Scheepskameel, Studio Zeitgeist, The App Academy, Tree Ground Solutions en VRbase. Met evenementen die inhoudelijk aansluiten bij de thema's en waarden wordt eveneens invulling gegeven aan voornoemd omschreven profiel en komt het terrein meer op de mental map van Amsterdammers en andere bezoekers.

Figuur 21

Activiteiten en projecten op het Marineterrein

5. Impact voor bestuursovereenkomst en strategienota

In de bestuursovereenkomst (december 2013) wordt de ambitie geformuleerd van een geleidelijke ontwikkeling van het Marineterrein tot innovatieve werkplaats en belangrijke ontmoetingsplek, met een internationale aantrekkingskracht, een maritieme kracht en verbindingen met zijn omgeving. In de strategienota (augustus 2013), die de basis is voor deze overeenkomst, wordt stilgestaan bij drie domeinen die ieder voor zich staan, maar elkaar ook vooral moeten versterken: maritieme kracht, waterpark en innovatieve werkplaats. Het domein maritieme kracht gaat over het koesteren en versterken van de maritieme en militaire traditie. Met het domein waterpark wordt betoogd om het Marineterrein weer te (ver)binden met de stad, zowel fysiek, relationeel als mentaal. De innovatieve werkplaats staat voor een internationale vrije en open plek waar onderzoek gedaan wordt om tot innovatieve oplossingen te komen voor mondiaal maatschappelijke opgaven, in het bijzonder in de gebieden waarin Nederland sterk is. Deze ambities uit de bestuursovereenkomst en de strategienota zijn door Bureau Marineterrein Amsterdam vertaald naar drie kernwaarden: vernieuwen, verbinden en focus.

Vergelijken wij de ambities en kernwaarden met de drie varianten en de uitgangspunten die in de volgende paragraaf als eerste aanzet voorgesteld worden, dan ligt dit enerzijds in lijn hiermee, anderzijds is sprake van nadere aanscherpingen waar het gaat om:

- Het beoogde programma (primaat bij internationale bedrijvigheid en innovatie);
- Het belang van een hoogwaardige functiemix (met onder meer wonen);
- De noodzaak van in- en outdoor interactieplekken (waaronder voor sport);
- Het pleidooi om met de beoogde ontwikkeling de schaal van het Oosterdok en Kattenburg te ontstijgen;
- Het voorstel om de Kattenburgerstraat tot een van de belangrijkste fietsroutes en hiermee stadsstraten van Amsterdam te maken.

Tevens is er de ambitie om op het Marineterrein op een aantal punten de hoogste mate van duurzaamheid te realiseren, bijvoorbeeld door te verkennen of het autovrij te maken is. Deze ambities zullen, bij nadere uitwerking van een of meer varianten, uiteraard op haalbaarheid en toegevoegde waarde voor het respectievelijke profiel onderzocht worden.

Kernwaarden Marineterrein

- Vernieuwing: nieuwsgierig naar nieuwe culturen, gebieden, technieken en opvattingen. Niet bang voor het onbekende. Ondernemend en initiatiefrijk. De wil om te ontdekken;
- Verbinding: actief combineren van kennis, contacten en krachten. Innovatieve combinaties van techniek, wetenschap en ondernemerschap. Gericht op wederzijds begrip en voordeel. Samenwerkend en in staat efficiënt te organiseren;
- Focus: gericht op inhoud. Geconcentreerd en doelgericht. Duurzaam en serieus. Onverstoorbaar en ongestoord. Rust en aandacht. No-nonsense.

6. Relatie met beleidsambities overheden

Het gebiedsconcept sluit aan bij een groot aantal beleidsambities van respectievelijk stadsdeel het Rijk (waaronder het topsectorenbeleid), de Metropoolregio Amsterdam, Gemeente Amsterdam en Stadsdeel Centrum. Tevens sluit het aan bij de beleidsambities van de culturele instellingen rondom het Oosterdok. Zoals:

Rijk

- Smart Industry actieagenda (2015);
- Topsectorenbeleid, waaronder: water, energie, chemie, creatieve industrie, hightechsystemen en materialen.

Metropoolregio Amsterdam

- Ruimtelijk-Economische Actieagenda 2016–2020 (2015);
- Smart Industrie Noordvleugel actieagenda (2015).

Gemeente Amsterdam

- Watervisie (2012);
- Structuurvisie 2040 (2012);
- Ruimte voor de Stad (2014);
- Agenda duurzaamheid (2014);
- Agenda Groen (2014);
- Koers 2025 (2015);
- Stad in balans (2015);
- Uitvoeringsagenda Mobiliteit (2015);
- Visie en actieprogramma StartUpAmsterdam (2015);
- Sportaccommodatieplan 2015-2022 (2015)
- Sprong over het IJ (2016).

Stadsdeel Centrum

- Gebiedsplan (2016).

Culturele instellingen rondom het Oosterdok

- Plan van aanpak Samenwerking Oosterdok (2016).

7. Uitgangspunten *Een eerste aanzet*

Zoals hiervoor gesteld zal het gebiedsconcept als ook de ontwikkelingsstrategie en werkwijze – i.c. de hoofdingrediënten van de NvU – vertaald moeten worden naar uitgangspunten voor ontwikkeling. De onderzoeken en gesprekken die ten grondslag hebben gelegen aan onderhavig voorstel voor een gebiedsconcept en drie varianten bieden aanknopingspunten voor een vertaling naar uitgangspunten. Hierbij kan gedacht worden aan de volgende aanzet:

- Programmatisch: internationaal topmilieu, innovatief, waterrijk en hoogstedelijke mix (met bijzondere aandacht voor ontspanning, ontmoeting en openbare ruimte).
- Ruimtelijk:
  - Fiets- en voetgangersnet: het huidige fiets- en voetgangersnetwerk sluit niet goed aan op de Oostelijke Eilanden en het Marineterrein. Daarom worden bestaande verbindingen richting Wittenburg/Oostenburg verbeterd en rechtgetrokken. De tijdelijke verbinding naar de Dijksgracht wordt omgezet in een permanente. Een nieuwe verbinding met de binnenstad wordt gemaakt via de huidige NEMO-locatie richting het (voormalige) Rapenburgereiland en verder naar het Waterlooplein. Aansluiting op het stedelijke fietsnetwerk richting de Munt gebeurt via de Rapenburgerstraat-Nieuwe Amstelstraat;
  - Stadspark: de Voorwerf met het Poortgebouw en de beeldbepalende bomen transformeert tot een stadspark. Het autoverkeer en parkeren maakt plaats voor groen. Het park is een verbinding tussen de twee werelden: de Oostelijke binnenstad en de Oosterdok-biotoop;
  - Hoogwaardige openbare ruimte en groen: ook op andere delen van het Marineterrein zal bijzondere aandacht uitgaan naar hoogwaardige openbare ruimtes en groen, met name op de kades;
  - Eilandenrijk: de eilandenstructuur van de oostelijke binnenstad wordt versterkt door bebouwing toe te voegen langs de Kattenburgerstraat. De deels historisch interessante muur kan behouden worden als onderdeel van nieuwe wandbebouwing en plaatselijk geperforeerd om verbindingen te maken. De Kattenburgerstraat wordt dankzij een nieuwe verbinding over het IJ een belangrijke schakel in het stedelijk hoofdnetwerk van openbareruimteroutes. Dankzij de nieuwe straatwand transformeert deze verkeersweg naar een echte stadsstraat, geladen met publieksfuncties;
  - Water: het water van het Oosterdok wordt één ruimtelijk structurerend element. Rondom het water vormen zowel bestaande als nieuwe gebouwen een nieuwe Oosterdok-biotoop;
  - Vaarroutes: doorgaande hoofdvaarroutes blijven behouden. Nieuwe verbindingen worden deels uitgevoerd als ophaalbruggen of vlotbruggen;
  - Kop Dijksgracht en noordelijke kade: de kop van de Dijksgracht en de noordelijke kade hebben een sterk lineaire structuur en is de enige begrenzing van het terrein die in de loop van de afgelopen drie eeuwen niet veranderd is. Bij de toekomstige ontwikkeling vormt deze structuur een drager voor de noordzijde van het terrein;
  - Emplacement Dijksgracht: in het kader van het Programma Hoogfrequent Spoorvervoer, ook wel het Spoorboekloos reizen genoemd, wordt het spoortraject zo op elkaar aangesloten dat er geen onnodige vertragingen op hoeven te lopen en dat grote knelpunten eruit gehaald worden. Eén van de knelpunten is het emplacement Dijksgracht, waar een vrije kruising wordt aangelegd, voorzieningen komen voor het keren van treinen en het kunnen bereiken van het opstelemplacement Watergraafsmeer als ook een bufferspoor is voor goederentreinen naar Utrecht en twee keersporen voor de Schipholcorridor. Na deze aanleg kan de snelheid verhoogd worden naar 60 km per uur en zullen er zes intercity's en zes sprinters over hetzelfde traject kunnen rijden. De verwachting is dat het geluidsproductieplafond rond de vrije kruising Dijksgracht wordt overschreden met 0,4 decibel. De beoogde maatregelen voor deze overschrijding zijn het aanbrengen van raildempers en aan beide zijden in een lengte van 400 tot 600 meter schermen van één meter hoog. Er blijft een risico tot verhoging van het geluidsoverlast door geleiding van het water;
    Bron: Gemeente Amsterdam, Ruimte en Duurzaamheid (2016), Programma Hoogfrequent Spoorvervoer voor Marineterrein
  - Beeldbepalende gebouwen: Bureau Monumenten & Archeologie heeft alle 22 gebouwen op het Marineterrein beschreven. Geen van de gebouwen is aangewezen als beschermd monument. Wel is aan drie

gebouwen op de waarderingskaart van het beschermd stadsgezicht Amsterdam binnen de Singelgracht een zekere waarde toegekend. Het Poortgebouw op de Voorwerf heeft orde 1 gekregen. De voormalige TOKM-kazerne, rond 1860 gebouwd als timmerwerkplaats, heeft orde 2 gekregen. Het gebouw van het Zeekadettenkorps, dat dateert uit het begin van de 20e eeuw, orde 3. Deze drie gebouwen blijven in ieder geval behouden;
Bron: Gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten & Archeologie (2012), Historisch stedenbouwkundige analyse en inventarisatie van monumenten en beeldbepalende gebouwen

- Archeologie: samenhangend eindadvies op basis van reeds verrichte onderzoeken volgt;
- Beschermd stadsgezicht: het Marineterrein ligt buiten het beschermd stadsgezicht (Rijksmonumentenwet 1988);
Bron: Gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten & Archeologie (2012), Historisch stedenbouwkundige analyse en inventarisatie van monumenten en beeldbepalende gebouwen
- Unesco werelderfgoed: het Marineterrein maakt geen deel uit van de kernzone of de bufferzone van de Unescobescherming (2010). Omdat het Marineterrein direct grenst aan de historische binnenstad, beveelt Bureau Monumenten & Archeologie wel aan om in het kader van nadere planvorming een zichtlijnenstudie te verrichten naar de zogenoemde visual impact van nieuw toe te voegen bebouwing;
Bron: Gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten & Archeologie (2012), Historisch stedenbouwkundige analyse en inventarisatie van monumenten en beeldbepalende gebouwen
- *Duurzaamheid: ambitie tot drastische reductie* van de ecologische footprinten via hernieuwbare energiebronnen, circulaire materiaal- en afvalstromen. Twee mogelijke uitwerkingen – die nader verkend moeten worden op haalbaarheid en consequenties – hiervan zijn: geen gas en geen auto op het Marineterrein. Geen gas leidt tot innovaties voor bestaande bebouwing (isolatie en collectieve infrastructuur voor laagtemperatuurwarmte) en nieuwbouw (zelfvoorzienende warmte en koude). Geen auto leidt ertoe dat benodigde ruimte voor wegen en parkeerplaatsen beschikbaar komt voor andere functies en de voetganger en fietser de dominante gebruikers worden op het terrein. + minder uitstoot en voorbeeldfunctie (testlab). Dient nader verkend te worden op basis van haalbaarheid varianten;
Bron: Wagter, H. in samenwerking met Alliander DGO (2016), Unieke positie Marineterrein
- Natuurwaarden: bijzondere bomen, nader onderzoek over gewenst;
- Infrastructuur: realiseren van een state-of-the-artinfrastructuur met een hoge ambitie voor energie, circulariteit, mobiliteit en data (internet of things);
Bron: Wagter, H. in samenwerking met Alliander DGO (2016), Unieke positie Marineterrein
- Topmilieu: internationale topbedrijven stellen vestigingsvoorwaarden aan de stad en regio (hoge kwaliteit van leven, beschikbaarheid kenniswerkers, internationale connectiviteit, nabijheid multimodaal knooppunt, politieke stabiliteit) en vestigingsvoorwaarden die primair gericht zijn op het Marineterrein zelf. Deze voorwaarden voor het terrein vragen in het bijzonder om een hoogstedelijke functiemix op en rond het terrein, uitstraling en authentiek karakter (met een bijzonder appel op het water), veel ruimte voor interactie (in- en outdoor) en de beschikbaarheid van woningbouw die aansluit bij de kenniswerkers;
Bron: Gemeente Amsterdam, Economische Zaken (2016), Ruimte voor de economie van morgen; ruimtelijk-economische studie voor de groei van Amsterdam in het kader van Koers 2025
- Communities: het binden van (internationale, nationale en Amsterdamse) communities aan het Marineterrein en de geformuleerde ambities, zodat de beste innovaties en cross-overs hier landen c.q. beproefd worden.

BIJLAGE 1. *Procesbeschrijving: Voorbereiding gebiedsconcept en vervolgstappen*

Hieronder worden de belangrijkste momenten in het voorbereidingsproces in de periode juli-oktober 2016 gekenschetst. Tevens is een procesvoorstel geformuleerd voor de vervolgstappen in de periode november 2016-april 2017.

VOORBEREIDING NVU

- Juli 2016: schrijven en met de twee opdrachtgevers van de NvU bespreken van het voorstel 'Organisatie en stappenplan voor NvU'. In dit voorstel zijn de deelonderzoeken meegenomen (naar respectievelijk programmatische ambities, ambities op het gebied van techniek, infrastructuur en duurzaamheid, ruimtelijke ontwikkelingsrichtingen, adaptieve ontwikkelingsstrategie en instrumentarium) en de hierbij tijdelijk geformeerde onderzoeksteams zoals besproken tijdens de stuurgroepbijeenkomst van 25 mei 2016.
- 18 en 29 augustus 2016: twee zogenoemde wrap up's met de tijdelijk geformeerde onderzoeksteams. Tijdens de eerste wrap up hebben de teams hun onderzoeksopzet aan elkaar gepresenteerd en is verkend welke verbanden tussen de onderzoeken gelegd moeten worden. Tijdens de tweede wrap up heeft elk onderzoeksteam, vanuit zijn specifieke aandachtsgebied, geformuleerd wat de unieke kwaliteiten en ontwikkelingspotenties van het Marineterrein zijn. Tevens is met de onderzoeksteams de zogenoemde Driedaagse voorbereid, waaronder het bepalen van deskundigen.
- 12-14 september 2016: de zogenoemde Driedaagse waarin de onderzoeksteams, telkens met een aantal gericht uitgenodigde deskundigen, zich nader verdiept hebben in de hiervoor benoemde aandachtsgebieden. Het programma was tijdens de Driedaagse zo opgesteld dat aan het eind van elke dag de voortschrijdende inzichten gedeeld werden, die uiteindelijk op de derde dag voorgelegd zijn aan de opdrachtgevers van de NvU en enkele leden van de Stuurgroep. Tijdens de Driedaagse hebben – aanvullend op de onderzoeksteams – de volgende deskundigen een bijdrage geleverd:
  - Trends, opgaven en functionele ambities: [redacted] (Studio Makkink Bey), [redacted] (Trudo), [redacted] (Deze ruimte), [redacted] (LAgroup), [redacted] (Mediabureau Initiative), [redacted] (gemeente Amsterdam) en [redacted] (New media public space)
  - Techniek, infrastructuur en duurzaamheid: Pallas Agterburg (Alliander), [redacted] (Arup) en [redacted] (Goudappel Coffeng)
  - Ruimtelijke ontwikkelingsrichtingen: [redacted] (College van Rijksadviseurs), [redacted] (Hosper), [redacted] (gemeente Den Haag), [redacted] (gemeente Amsterdam), [redacted] (Atelier Rijksbouwmeester) en [redacted] (Spcitl)
  - Adaptieve ontwikkelingsstrategie: [redacted], [redacted] (Welovethecity), [redacted] (gemeente Amsterdam) en [redacted] (gemeente Haarlemmermeer), [redacted]
  - Instrumentarium: [redacted] (gemeente Amsterdam), [redacted] (Antea), [redacted] (ministerie van IenM),

[redacted] (NGNB advocaten), [redacted] (Concire), [redacted] gemeente Amsterdam), [redacted] (SteenhuisMeurs), [redacted] (NGNB advocaten), [redacted] (Spoton Consulting), [redacted] (gemeente Zaanstad) en [redacted] (gemeente Amsterdam).

- 28 september 2016: tijdens de Driedaagse is als voorlopige uitkomst getrokken dat het Marineterrein zich bij uitstek zou lenen als een zogenoemd innovatiedistrict. Het zou hierbij dan gaan om een milieu waar veel interactie plaats vindt tussen kennis(werkers), productie en innovatie. De gemeente Den Haag, een van de aanwezigen tijdens de Driedaagse, verwees naar de profilering van het zogenoemde 'central innovation district' in deze gemeente, maar ook andere deskundigen verwezen naar dergelijke ontwikkelingen in binnen- en vooral buitenland. Om meer verdieping in het concept van innovatiedistricten te krijgen is [redacted] gevraagd om in beeld te brengen welke theorievorming hierover is, welke voorbeelden er in de wereld zijn, welke typologieën er te maken zijn en welke voorwaarden (in termen van: governance, start en scale ups, anchors) dergelijke milieus aan de locatie zelf en de omgeving stellen. Besproken zijn onder meer de volgende innovatiedistricten: 22@Barcelona, Kendall Square Cambridge, Boston Innovation District, Seattle South Lake Union, Rotterdam Innovation District. Uit deze workshop is onder meer de conclusie getrokken dat innovatiedistricten nimmer op zichzelf staan, maar altijd onderdeel uitmaken van een zogenoemd economisch ecosysteem. Dat wil zeggen: een samenhangend aantal hot spots en/of (multifunctionele) kennismilieus rondom zogenoemde anchors en crossovers die tezamen zorgen voor de hoogst mogelijke valorisatie van kennis, business en productie.
- 5 oktober 2016: BMA heeft regulier overleg met de culturele instellingen rondom het Oosterdok. Dit overleg stond 5 oktober 2016 in het teken van een mogelijk verdere samenwerking. Nader verkend is wat de ambities van elke instelling zijn, welke grote projecten op stapel staan en hoe elke instelling zich positioneert. Tevens is nader verkend of een scherpere positionering rondom het Oosterdok meerwaarde oplevert voor de instellingen en het Marineterrein en wat de motivaties voor verdere samenwerking zijn. Uit dit overleg is de afspraak gekomen om een projectplan te schrijven voor een duurzame samenwerking rondom het Oosterdok. Het Scheepvaartmuseum en Nemo zijn de sleutelpartners.
- 12 oktober 2016: om meer inzicht te krijgen in het economisch ecosysteem van Amsterdam en de Metropoolregio Amsterdam is een aanvullende workshop georganiseerd. [redacted] (gemeente Amsterdam) heeft zijn voorbereidende onderzoeken voor een nieuwe ruimtelijk-economische visie voor de gemeente Amsterdam gepresenteerd, waarin juist als uitgangspunt het economisch ecosysteem is gehanteerd. Tevens heeft hij, op basis van zijn studie en visie-ontwikkeling, drie varianten voor het Marineterrein voorgelegd. De uitkomsten van zijn studie en zijn voorstellen voor het Marineterrein zijn tijdens de workshop nader besproken en verder uitgewerkt. Tevens zijn tijdens de workshop nadere ruimtelijke verkenningen gepresenteerde, die uitmondden in een concept voor het Marineterrein en omgeving. In dit concept is nader uitgegaan van de bevindingen uit de Driedaagse en de constatering dat de ruimtelijke impact van het Marineterrein op een hoger schaalniveau geplaatst moet worden. Tijdens de workshop van 12 oktober 2016 zijn - aanvullend op het voorbereidingsteam voor de NvU – als deskundigen geraadpleegd:
  - [redacted] (gemeente Amsterdam)
  - [redacted] (Universiteit van Amsterdam)
  - [redacted] en [redacted] (stadsdeel Centrum)
  - [redacted] (StartUpAmsterdam)
  - [redacted] (Amsterdam Economic Board)
  - [redacted] (gemeente Amsterdam)
  - [redacted] (gemeente Amsterdam).
- 19 oktober 2016: BMA heeft regulier overleg met de huurders van het Marineterrein. Dit overleg stond 19 oktober 2016 in het teken van het gebiedsconcept. Toegelicht is wat de achtergronden van het gebiedsconcept zijn en gevraagd is aan de huurders hierop te reageren. De aanwezige huurders, zo'n 15 in totaal, hebben positief gereageerd op het gebiedsconcept. Hun reacties gingen vooral uit naar het bijzondere karakter van het Marineterrein, de combinatie van historie en innovaties en het belang van een gemengd milieu. In het gesprek kwam naar voren dat het leren en talentontwikkeling onderscheidende vermogens van het Marineterrein kunnen zijn.
- Oktober-november 2016: ter toetsing van het gebiedsconcept vinden, aanvullend op voornoemde bijeenkomsten, bilaterale gesprekken plaats met deskundigen. Zo zijn er gesprekken met [redacted] (19 oktober 2016) en [redacted]

[redacted] (Bureau Monumenten en Archeologie, 26 oktober 2016) gevoerd. Tevens hebben Bureau Marineterrein Amsterdam en Stadsdeel Centrum een overleg in voorbereiding met de Amsterdamse Federatie van woningcorporaties en de corporaties met bezit op de Oostelijke Eilanden (De Key, de Alliantie, Eigen Haard, Rochdale en Stadgenoot). Dit overleg, waarvoor alle partijen aangaven belangstelling te hebben, is gericht op het delen van ieders toekomstperspectief (i.c. actualisaties van vastgoedstrategieën en verkoopafspraken met gemeente), in relatie tot de ontwikkeling van het oostelijk deel van de binnenstad en het concept van de knowledge mile. Ook staan nog gesprekken gepland met [redacted] (AMS) en [redacted] (Marsdd/Toronto, voorheen CEO Kennisland), [redacted] (Trudo) over innovatie in woningbouw. Met een aantal internationale culturele hotshots vindt een gesprek plaats over de rol van cultuur in de ontwikkeling van het Marineterrein. Tevens is [redacted] gevraagd een analyse te verrichten naar de beleidsambities in relatie tot innovatiedistricten, [redacted] en [redacted] een analyse naar flexibiliteit en adaptieve strategieën alsmede een verkenning naar eerdere studies/ontwerpen voor het Marineterrein.

Voorgestelde vervolgstappen NvU

- Medio november 2016: aangescherpte inhoudsopgave van NvU op basis van gebiedsconcept, overige onderdelen en uitkomsten stuurgroep 9 november 2016.
- Medio november: overleg met culturele instellingen. Dit overleg wordt voorbereid door Bureau Marineterrein Amsterdam.
- Derde week november: overleg met corporaties en AFWC over ontwikkelingen en ambities woningvoorraad op Oostelijke Eilanden. Dit overleg wordt voorbereid door Bureau Marineterrein en Stadsdeel Centrum.
- 29 en 30 november 2016: Tweedaagse over uitgangspunten voor ontwikkeling, de ontwikkelingstrategie en het hierbij passende instrumentarium en sturingsmodel/ governance. Gaat om een nadere aanscherping van uitgangspunten zoals deze uit het gebiedsconcept gekomen zijn en om aanvulling van uitgangspunten op het gebied van verkeer en vervoer, luchtkwaliteit, geluid, milieuzonering, externe veiligheid, natuur, water, bodem en duurzame verstedelijking. Inzet is om dit in de eerste weken van november al voorbereid te hebben en deze op de eerste dag van de Tweedaagse te presenteren en op consistentie te toetsen. Voorbereiding hiervan ligt in handen van Ruimte en Duurzaamheid. De tweede dag van de Tweedaagse staat in het teken van de ontwikkelingsstrategie en het hierbij behorende instrumentarium en sturing/governance. Voorstel is om dit eveneens voor te bereiden, in samenwerking met rijk en Grond en Ontwikkeling en Team Go van de gemeente Amsterdam, en op de tweede dag vooral de mogelijkheden en risico's te delen.
- 7 december 2016: Ontwerpworkshop waar de uitgangspunten, die voortkomen uit het gebiedsconcept en de overige planologisch relevante onderwerpen, getoetst worden op ontwerpconsequenties. Voorstel is om dit voor te bereiden, in samenwerking met het rijk en Ruimte en Duurzaamheid van de gemeente Amsterdam.
- Eerste twee weken van december 2016: schrijven van concept-NvU.
- Derde week van december 2016: vooroverleg voor stuurgroepbijeenkomst 11 januari 2017.
- 11 januari 2016: stuurgroepbijeenkomst over concept-NvU en voorbereiding bestuurlijk overleg van 1 februari 2017. Voorstel om dit bestuurlijk overleg primair te richten op de voorstellen voor governance.
- 1 februari 2017: bestuurlijk overleg over hoofdlijnen concept-NvU en impact voor governance.
- Tweede helft februari – april 2017: afronden van NvU.
- April 2017: stuurgroepbijeenkomst over NvU en voorbereiding besluitvorming.
- Mei-juli 2017: besluitvorming NvU.

Het kernteam dat in nauwe samenwerking met [redacted] aan de NvU werkt bestaat uit BMA ([redacted]), Ruimte en Duurzaamheid ([redacted] Meijer) en [redacted] (Connect).

[redacted] (Ruimte en Duurzaamheid, gemeente Amsterdam) is, samen met [redacted] (BMA), verantwoordelijk voor de opdracht aan [redacted] (procesbegeleiding, hoofdredactie NvU) en aan de deelonderzoeken/bijdragen vanuit Ruimte en Duurzaamheid.